

UDK: 341.322 (497.6 Sarajevo) "1992-1995"
Izborni naučni rad

ZLOČINI NAD CIVILIMA U SARAJEVU POČINJENI MODIFICIRANIM AVIOBOMBAMA¹

Merisa Karović - Babić

Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava
Univerziteta u Sarajevu

U članku je obrađen jedan od načina i metoda napada na civilno stanovništvo tokom opsade Sarajeva. Upotreba modificiranih aviobombi, poznatijih i kao "oružje terora", posebno intenzivirana tokom 1995. godine, poslužila je i kao sredstvo ucjene političkog i vojnog rukovodstva Republike Srpske, koje je prijetilo da će zauzeti sve sigurne zone Ujedinjenih nacija, ukoliko se ne ponište predložene tačke sporazuma Kontakt grupe koje im ne idu u prilog. Autorica je u radu interpretirala veliki broj naredbi Glavnog štaba Vojske Jugoslavije i Sarajevsko-romanijskog korpusa, koje direktno upućuju na odgovornost vojnog i političkog rukovodstva Savezne Republike Jugoslavije – Republike Srpske za lansiranje modificiranih aviobombi. S obzirom da su jedinice Sarajevsko-romanijskog korpusa s ovom novom vrstom oružja, nastojale dobiti prevagu u psihološkom vođenju rata, stvarajući pritisak na civile u gradu kojeg su držali pod opsadom, autorica je došla do zaključka da su modificirane aviobombe u potpunosti postizale željeni efekat.

Ključne riječi: lanseri, aviobombe, opsada, Sarajevo, civili, istrage, zapisnici o uviđaju, MUP Republike Bosne i Hercegovine, UNPROFOR, ICTY.

¹ Ovaj rad predstavlja proširenu verziju jednog dijela magistrskog rada autorice, pod naslovom "Masovna ubistva civila u Sarajevu za vrijeme opsade 1992-1995.", odbranjenog na Filozofskom fakultetu 15. maja 2013. godine pred komisijom: prof. dr. Zijad Šehić (predsjednik), prof. dr. Husnija Kamberović (mentor) i prof. dr. Smail Čekić (član).

Uvod

Granatiranje i snajpersko djelovanje civilnih ciljeva s položaja Sarajevsko-romanijskog korpusa Vojske Republike Srpske/Vojske Jugoslavije (VRS/VJ), obilježilo je cijeli period opsade Sarajeva.

No, upotreba novog oružja, poznatijeg kao “oružje terora”, kojim je Radovan Karadžić planirao “završiti rat” za dva mjeseca, u Sarajevu je posebno intenzivirana od aprila do augusta 1995. godine. Naime, modificirane aviobombe predstavljaju primitivnu izradu ruskih aviobombi, koje su tokom 1994. i 1995. godine upotrebljavane na području Bihaća, Cazina, Goražda, Olova, Maglaja i drugih bosanskohercegovačkih gradova koji su od strane Vojske Jugoslavije (VJ) /Vojske Republike Srpske (VRS) držani u opsadi. One su mogle biti lansirane sa zemlje, a bile su obično težine 100 ili 250 kg, vrlo neprecizne i njihova primjena u urbanim sredinama “neminovno dovodi do pojave civilnih žrtava”. Raketni motori ovih bombi izrađivani su u tvornicama oružja na području Savezne Republike Jugoslavije (SRJ), dok su ostali dijelovi izrađivani u tvornici “Pretis” u Vogošći.

Lansiranje aviobombi s aviona, proizvodnja modificiranih aviobombi, historijski kontekst u kojem je njihova upotreba intenzivirana, razlozi i načini njihove primjene, kao i naredbe, posljedice te reakcije nakon njihove primjene bit će predmet razmatranja u ovom radu. Istrage nakon lansiranja ovih bombi na urbane dijelove grada Sarajeva od strane istražitelja MUP-a Republike Bosne i Hercegovine (RBiH), istražitelja UNPROFOR-a, naknadni ekspertske izvještaj za tužilaštvo i odbranu u predmetu Dragomir Milošević, kao i drugi dokazni materijali korišteni za ICTY su izvori na koje ćemo se u najvećoj mjeri oslanjati kada su u pitanju rasprave o pravcu lansiranja, kao i mete navedenih bombi. Vrlo temeljito urađen ekspertske izvještaj prof. dr. Berke Zečevića za Tužilaštvo ICTY će nam poslužiti za razumijevanje porijekla i tehničkog pojašnjenja mehanizma djelovanja modificiranih aviobombi. Dokumentacija Glavnog štaba Vojske Jugoslavije i Sarajevsko-romanijskog korpusa (SRK), s posebnim osvrtom na datume koji su prethodili lansiranju aviobombi također će biti konsultirani tokom istraživanja. Pored relevantnih dokumenata, u radu ćemo se oslanjati i na literaturu, s ciljem potpunije rekonstrukcije vojnog i političkog konteksta opsade Sarajeva, posebno perioda na koji se odnosi intenziviranje upotrebe ovih bombi.

Opsada Sarajeva. Način i metode ratovanja. Proizvodnja i primjena aviobombi

“Niko na svetu nema tako moćno oružje (...) Za sobom ne ostavlja ništa živo, ali posle njegove upotrebe nema zračenja ni posledica kao od atomske bombe. Ono može da spase Slovenstvo i pomogne Srbima da se odbrane od terorističkog zapada”.

Vladimir Žirinovski, *Vreme*, 7. februar 1994.²

U kontekstu disolucije SFRJ i agresije na međunarodno priznatu Republiku Bosnu i Hercegovinu, opsada Sarajeva, popraćena najbrutalnijim zločinima obilježila je posljednje desetljeće 20. stoljeća. Od septembra 1991. godine Jugoslavenska narodna armija (JNA) je u organizaciji Komande 4. korpusa izviđala brda i postepeno zauzimala glavne strateške položaje oko Sarajeva na liniji Lukavica - Vidikovac - Brus - Pale - Borije - Hreša - Mrkovići - Poljine - Vogošća - Žuč - Brijesće - Rajlovac - Ilidža.³ Ova linija, posebno učvršćena u proljeće 1992. godine, ostala je relativno nepromijenjena tokom cijelog perioda opsade.⁴ Nakon transformacije, tj. preimenovanja 4. Korpusa JNA u Sarajevsko-romanijski korpus,⁵ novopostavljeni komandant Korpusa, pukovnik Tomislav Šipčić naređuje ukрупnjavanje dotadašnjih jedinica Teritorijalne odbrane (TO) “srpskih odbrambenih snaga”, preimenovanje dotadašnjih jedinica JNA, i formiranje 12 brigada SRK VRS,⁶ čiji položaji su bili polazna osnova za dalja osvajanja i za granatiranje urbanih područja grada koji su držani pod opsadom. Prema mišljenju pretresnog vijeća u predmetu Stanislav Galić

² Biserko S. (ur.) 2006. 82.

³ Čekić S. (et al) 2010. 35.

⁴ Pogledati karte u: Šadinlija M. 2008. 114. i 122.

⁵ Žalbeno vijeće ICTY, u predmetu Tadić konstatiralo je da “reorganizacija JNA i promjena imena nisu bile indikacija promjene vojnih ciljeva i strategija. Komandna struktura JNA i preimenovanje dijela JNA u VRS sprovedeno je kako bi se stvorio privid povinovanja međunarodnim zahtjevima, ustvari imalo je za cilj omogućiti da znatne oružane snage etničkih Srba ostanu u Bosni i Hercegovini”. (ICTY, IT-94-1-A, Tužilaštvo vs. Duško Tadić, 1999. par. 151(i).

⁶ Novosarajevske, Blažujске, Ilidžanske, Kasindolske, Rajlovačke, Vogošćanske, Lukavičke, Paljanske, Sokolačke, Rogatičke, Ilijaške i Trnovske brigade. Vidi: AIIZ, 7-1831, Komanda SRK, str. pov. br. 09/19-192, 22. maj 1992. Vojna tajna, str. pov. Primerak br. 17, Organizacijsko-formacijske promene u Korpusu, naređenje-Komandi 2. romanijske brigade, Komandant: Pukovnik Tomislav Šipčić.

pred ICTY, takvim granatiranjem “postizalo se maksimalno iznenađenje i pojačano psihološko djelovanje na civile u gradu uz minimalne napore. (...) Čini se da su posebno najnaseljeniji dijelovi Sarajeva bili mete neselektivnog ili nasumičnog granatiranja”.⁷ Slobodni fotoreporter Morten Hvaal, kao svjedok Tužiteljstva ICTY, opisuje svoje utiske o posjećivanju položaja SRK-a: “Kada bih konačno stigao na liniju fronta, uvijek bi me zapanjila jasnoća s kojom se ispod moglo vidjeti Sarajevo. Velika je razlika gledati nagore na maskirne položaje od kojih imate osjećaj da granate i meci padaju na vas iz vedra neba. Iz drugoga pravca, to je djelovalo lako kao gađati glinene golubove”.⁸

Dio grada koji je držan u opsadi, u slikovitim opisima generala Ratka Mladića, svojstvenom bogatoj srpskoj mitološkoj tradiciji, predstavljan je kao “aždajina glava” koju treba “staviti u prsten” da iz njega “može da ima izlaza samo onaj koga ćemo mi pustiti”, a nekoliko dana nakon ovoga se hvalio kako je “sa sve četiri strane sveta Sarajevo blokirò. Nema mu izlaska, u mišlovci je”.⁹ I pored velikog broja artiljerije koja je okruživala grad, Mladić je na 16. sjednici Skupštine srpskog naroda konstatirao kako se “ne osvaja Sarajevo pljučkanjem iz minobacača ili iz neke haubice po njemu”, te da oko grada “mora da se načička 300 cijevi kalibra od zolje 40-46 milimetarskih do Orkana i rakete P-65”.¹⁰ Deset dana nakon ovoga Mladićevog prijedloga, prema izvještaju Regionalnog štaba TO, na položajima novoformiranog SRK-a je “načičkan” ogroman broj oruđa i oružja različitog kalibra,¹¹ iz kojih su urbani dijelovi grada sva-

⁷ “Snage SRK koristile su prirodna i urbana topografska obilježja grada Sarajeva, poput litica i nebedeara, kao pozicije s kojih su mogli gađati civile koji su se kretali po gradu. (...) Ti položaji (...) omogućavali su vojnicima da ‘bukvalno poubijaju cijele ulice’ u centralnom dijelu Sarajeva”. Vidi: ICTY, Presuda, Galić S. 2003. par. 570. 584. i 585.

⁸ ICTY, P00377 B. Izjava svjedoka, Hvaal Morten, fotoreporter, datum razgovora: 14. i 15. februar 2001. par. 11.

⁹ ICTY, 00847711, “Zapisnik sa 16. sjednice Skupštine srpskog naroda (...)”, Govor Ratka Mladića, 32; ICTY, 0321-9259, Transkript presretnutog telefonskog razgovora, Mladić-NN, 25. maj 1992.

¹⁰ ICTY, 00847711, “Zapisnik sa 16. sjednice Skupštine srpskog naroda (...)”, govor Ratka Mladića, str. 29-30.

¹¹ “Neprijatelj se nalazi na dominantnim objektima oko grada Sarajeva i kontroliše komunikacije koje izvode iz istog sa slijedećim rasporedom”: Ilijaš (4 MB 120mm, 8 OT, 4 MB 82mm, 1 haubica 122mm, 1 PAT 20/1 i 8 snajpera), Semizovac; Krivoglavci-Vogošća-Kobilja Glava (24 tenka, 9 BsT 82mm, 3 PAT, 7 MB 82mm, 60 PM, 1 bacač protivoklopnih raketa); Radava-Mrkovići-Faletići (3 BsT 82mm, u Radavi skladište municije, 11 mitraljeza, 2 MB 120mm, 2

kodnevno, neselektivno granatirani, što je neminovno dovodilo do masovnih zločina nad civilima. Nadalje, pored sistematskog, neselektivnog i danonoćnog granatiranja, vojno i političko rukovodstvo SRJ/RS-a je stanovnike glavnog grada primoralo na primitivne, predcivilizacijske načine života, uskrativši im osnovne egzistencijalne uvjete, kao npr. vodu,¹² hranu,¹³ lijekove,¹⁴ električnu energiju,¹⁵ ogrijev,¹⁶ plin,¹⁷ a u pokušaju da dođu do namirnica neophodnih za

MB 82mm); Faletići-Kozija ćuprija-Brus (6 BsT 82mm, 15 PAT, 2 MB 120mm, 2 MB 82mm, 14 mitraljeskih gnijezda, 3 tenka i 2 OT, 4 BsT, 9 PAT, 3 haubice, 16 mitraljeza, 4 MB 82mm); Vidikovac-Vraca-Grbavica (14 tenkova, 8 OT, 6 PAT, 5 BsT 82mm, 7 MB 120mm, 6 MB 120mm, 20 PM); Mojmiilo-Nedžarići-Stup; (11 tenkova, 8 OT, 4 MB 120mm, 12 MB 82mm, 8 haubica 155mm, 6 haubica 122mm, 4 VBR 128mm, 2 lavr PVO); Lukavica-Bijelo Polje-Krupac (17 tenkova, 22 OT, 4 BsT, 9 PAT, 3 haubice, 16 mitraljeza, 4 MB 82 mm); Ilidža (9 tenkova, 6 OT, 8 MB, 10 mitraljeza, 3 Bst 82mm, 2 PAT, POLO 9K11, veliki broj Osa i Zolja; Rajlovac-Butmir (2 tenka, 6 BOV-a, 8 MB, 10 PAT, 10 mitraljeza, 18 snajpera i veći broj osa i zolja). Vidi: AIIZ, inv. br. 7-176, RBiH, Regionalni štab TO, Sarajevo, str. pov. br. 02-212/92, 22. maj 1992; Komandi RŠTO, Redovni borbeni izvještaj.

¹² Nakon što je čuo ohrabrujuće vijesti od Čede Kljajića, funkcionera odmetnutog srpskog MUP-a, da je urbani dio Sarajeva "rezervat pravi" te da su svi izvori vode pod njihovom kontrolom, Stojan Župljanin ga savjetuje: "Pazi, morate ih držati da izgledne dobro. (...) i dobro da ožedne (...) nema za njih goreg lokaliteta pod nebeskim svodom. (...) Držite ih, samo im na slamku, samo na slamku, vode i malo zraka. (...) da dišu na slamku (...)" te konstatira kako treba vodu malo zatvoriti "da zbate Vladu bolan (...) Trebate fino po 10, 12 sati zatvoriti. (...) pa nek razmišljaju (...) I da se zna ko drži izvore vode (...)" (ICTY, Presretnuti telefonski razgovor, Stojan Župljanin i Čedo Kljajić, 7. maj 1992). O masovnim ubistvima civila u redovima za vodu pogledati poglavlja: 3.3; 4.4; 5.5. u: Karović M. 2013. O "Vodiču za preživljavanje" građana bez ovog elementarnog životnog energenta, pogledati: Kapić S. (ur.) [et al]. 2005. 301. i 727.

¹³ Kapić S. 2005. 203, 209, 267, 308-314. i 462-463.

¹⁴ Isto. 354.

¹⁵ Isto. 249, 392, 457. i 726.

¹⁶ Isto. 249, 264, 334. i 396. O ubistvima civila u potrazi za drvima vidi: Karović M. 2013. prilog br. 1, lokacije br. 73, 110. i 141.

¹⁷ Isto. 258, 383. i 384. Također, uslijed amaterskog uvođenja i konstantnih prekida, tj. otvaranja i zatvaranja ventila, dolazilo je do vrlo čestih eksplozija plina. Vidjeti: Kapić S. 2005. 500; ICTY, IT-98-29/1:Milošević Dragomir, Exhibit P00267.B, Izjava svjedoka: Jordan John, 22, 23. i 24. august 2006. par. 30; Npr. u maju 1995. komandant 1. Ilidžanske Pbr. izvještava komandu SRK-a kako "Postoje izvjesni problemi u izvršavanju naređenja da se prekine dotok plina u Sarajevo. Naime, izvjesni Krajišnik iz Rajlovca ima pristup ventilima koje neopaženo odvrcē. Danas smo u toj zoni postavili stalnu patrolu". (AIIZ, inv. br. 7-1768, Komanda 1. Ilidž. Pbr, str. pov. br. 1-2031-1/95, Ilidža, 28. maj 1995, Dnevni izvještaj za dan 28. maj 1995.

preživljavanje, civili su masovno ubijani ili teško ranjavani na svim lokacijama u gradu, granatiranjem, snajperskim djelovanjem, ali i djelovanjem aviobombi.

U razgovoru sa Gojkom Đogom, 12. oktobra 1991. godine, pored izricanja prijetnji da će Muslimani nestati, Radovan Karadžić nagovještava da će JNA, protiv svojih “neprijatelja” koristiti 500 aviona, “po 20 u svakom naletu”.¹⁸ Ova Karadžićeva prijetnja, izrečena više kao ucjena u općem kontekstu događanja, nije ispunjena takvim intenzitetom i količinom borbenih aviona, ali su, na primjer, početkom opsade, u nekoliko navrata avioni bivše JNA, u cilju zastrašivanja građana i branitelja Sarajeva, nadlijetali grad,¹⁹ dok je tokom mjeseca juna 1992. godine zabilježeno bombardiranje položaja branitelja Sarajeva na brdu Žuč, kao i prigradskom naselju Briješće.²⁰ Početkom mjeseca augusta 1992. godine, avijacija jugoslavenske vojske je, u nekoliko navrata nadlijetala nad gradom, dok je borbenog djelovanja bilo na području Trnova i Kijeva.²¹ Povre-

Dostavlja-Komandi SRK, Komandant: pukovnik Vladimir Radojičić).

¹⁸ Karadžić je tokom telefonskog razgovora s “pjesnikom” Gojkom Đogom, u nekoliko navrata ponovio kako će Muslimani nestati, da će “biti krvi do koljena”, jer “oko Sarajeva ima 20.000 naoružanih Srba”, te da će ovaj grad biti “karakazan u kojem će izginuti 300.000 Muslimana”, uz napomenu kako “on (Alija, op.a.) može da ima vlast u pola Sarajeva, Zenici i u pola Tuzle, i nema, gotovo je, Gračanica i ove sitne (...)” (ICTY, Transkript presretnutog telefonskog razgovora između Radovana Karadžića i Gojka Đoge, 10. oktobar 1991). Dan nakon burnog zasjedanja Skupštine RBiH, 15. oktobra 1991. Karadžić je slične nagovještaje o uništenju bosanskih Muslimana, ukoliko budu insistirali na nezavisnosti, ponovio i u telefonskom razgovoru sa svojim bratom Lukom i Miodragom Davidovićem. “(...) to bi bio rat do istrebljenja njihovog. (...) Ne bi im Srbi nikad oprostili, to bi bilo, to bi ih uništilo potpuno. Prije svega, niko od njihovog rukovodstva ne bi ostao živ, za tri, četiri sata bi bili pobijeni svi. Ne bi imali šanse da opstanu uopšte”. Vidi: Biserko S. (ur.) 2006. 266.

¹⁹ Npr. jedan avion tipa MIG je 26. aprila 1992. u niskom letu dva puta nadletio grad. Vidi: Šadinlija M. 2010. 33.

²⁰ Ministar odbrane Jerko Doko 10. juna 1992. šalje protest pukovniku Vilsonu, u kojem navodi kako “neprijatelj sve intenzivnije koristi svoje moćno zrakoplovstvo. Tako je u 9:50 na području prigradskog naselja Briješće djelovao sa dva nadzvučna zrakoplova koja su na branitelje i civilne objekte isпустиła 22 kazetne bombe, kojom prigodom je ubijen jedan, a teško ranjeno 8 branitelja”. Vidi: AIIZ, inv. br. 7-251 i 7-252, RBiH, Ministarstvo odbrane, Pukovniku Vilsonu, sjedište UNPROFOR-a, Sarajevo, 10. juni 1992. Protest: Ministar odbrane Jerko Doko.

²¹ Npr. 2. augusta 1992. zbog polijetanja aviona s banjalučkog aerodroma, zračna opasnost je oglašavana u dva navrata (u 14:10 i 17:10). Krećući se maršutom Banja Luka-Kotor Varoš-Žepče-Kakanj-Sarajevo-Kijevo i Trnovo, avijacija je djelovala na području Kijeva i Trnova, dok je područja urbanog dijela grada nadlijetala, s ciljem zastrašivanja njegovih stanovnika.

mena nadlijetanja avijacije jugoslavenske vojske su nastavljena i u narednom periodu, zbog čega je Vijeće sigurnosti UN-a donijelo Rezoluciju o zabrani leta aviona iznad teritorije BiH,²² ali kako ona nije predviđala određene sankcije i kazne za njeno nepoštivanje, nadlijetanja su nastavljena i nakon njenog donošenja zabrane.²³ Krajem marta 1993. godine Vijeće sigurnosti UN-a usvojilo je novu rezoluciju, u kojoj, uz duboku zabrinutost o “novim kršenjima zabrane vojnih letova u zračnom prostoru RBiH”, ovlašćuje sve države članice da, preduzmu “sve nepochodne mjere” u slučaju daljih kršenja navedenih odredbi.²⁴ Međutim, napomena kako je za poduzimanje svih neophodnih mjera potrebno ovlašćenje Vijeća sigurnosti i neposredna koordinacija s generalnim sekretarom, precizirana u istom paragrafu, bio je način da se što više odugovlače konkretne akcije u smislu kažnjavanja počinitelja zločina.

U pokušaju da nadomjesti zabranu upotrebe “pametnih” ili precizno vođenih aviobombi koje se lansiraju s aviona,²⁵ s udaljenosti nekoliko kilometara od cilja, rukovodstvo Republike Srpske (RS) je, uz podršku ruskih ultradsoničara, stavilo u upotrebu novo, elektronsko lasersko oružje koje se može

(Vidi: AIIZ, inv. br. 7-147, RBiH, Grad Sarajevo, Gradski Centar za obavještanje, br. 03/285-6, Sarajevo, 2. august 1992). I narednih dana u Sarajevu je označavana zračna opasnost zbog polijetanja aviona s aerodroma Banja Luka, koji su, krećući se uglavnom navedenom maršutom, ponovo nadlijetali nebo iznad Sarajeva, a 4. augusta Gradski centar za obavještanje je zabilježio 22 polijetanja aviona, zbog čega je u Sarajevu u 44 navrata oglašavana zračna opasnost, a oko 17h avioni su nadlijetali područje Huma, ali nije zabilježeno djelovanje. (Vidi: AIIZ, inv. br. 7-145, RBiH, Grad Sarajevo, Gradski sekretarijat za narodnu odbranu, Gradski centar za obavještanje, br. 03/4-85-6/133, Sarajevo, 4. august 1992). Narednog dana, 5. augusta 1992., ovaj Centar je zabilježio 23 polijetanja aviona s aerodroma iz Banja Luke, Podgorice, Batajnice, a od 16:30 s banjalučkog aerodroma avioni su letjeli relacijom Banja Luka-Kotor Varoš-Visoko-Sarajevo-Bjelašnica i nazad. (Vidi: AIIZ, inv. br. 7-144, RBiH, Grad Sarajevo, Gradski sekretarijat za narodnu odbranu, Gradski centar za obavještanje, br. 03/4-85-6/134, Sarajevo, 5. august 1992).

²² Rezolucija Vijeća sigurnosti UN br. 781, kojom su “zabranjeni vojni letovi u zračnom prostoru BiH”, je usvojena 9. oktobra 1992. Vidi: Rezolucije Vijeća sigurnosti o Bosni i Hercegovini od rezolucije 713 od 25.09.91. do rezolucije 1004 od 12.07.95. 1995. 47-48.

²³ Npr. dan nakon što je Rezolucija donesena, zabilježeno je nadlijetanje aviona nad Gradačcem, dijelovima Brčkog koji su bili pod kontrolom Armije RBiH, Srebrenicom i Jajcem. (Vidi: Milašin Tihomir. 2002. 33).

²⁴ Rezolucija br. 816, od 31. marta 1993. Vidi: Rezolucija Vijeća sigurnosti. 1955. 59-61.

²⁵ ICTY, 06067014, Zečević B. 2007.

upotrijebiti i sa zemlje i iz zraka.²⁶ Nekoliko dana prije nego je, prilikom svoje posjete SRJ, Žirinovski novinarima otkrio vijest o posjedovanju novog oružja, na brdo Žuč je 29. januara 1994. godine pao jedan projektil, za koji je ustanovljeno da se radi o tipu ruske aerosolne aviobombe ODAB 500, koje su korištene u Čečeniji, a od čijeg djelovanja je u krugu od 30m bila spaljena trava i zemlja.²⁷ Ova bomba bila je napravljena veoma profesionalno, imala je kontejner s padobranom i sastojala se od 4 ruska raketna motora tipa GRAD, a ustanovljeno je da je lansirana s motornog vozila iz pravca dijela Vogošće koji je bio pod kontrolom SRK-a.²⁸

Ultimatum NATO-a, koji je uslijedio nakon masakra na pijaci Markale,²⁹

²⁶ Vladimir Žirinovski, lider ultradesničarske ruske stranke tvrdio je da ovo oružje “za sobom ne ostavlja ništa živo, ali posle njegove upotrebe nema zračenja ni posledica kao od atomske bombe” (...) te kako ono “može da spase Slovenstvo i pomogne Srbima da se odbrane od terorističkog zapada”. Vidi: Biserko S. (ur). 2006. 82.

²⁷ S obzirom da se nakon eksplozije, na određenoj udaljenosti od zemlje pojavio bijeli oblak i jarko žuta kugla, te da budu spaljeni zemlja i trava, stručnjaci su konstatairali da se radi o aerosolnom eksplozivu, koji je u tečnom stanju (sagorljiva materija), pomješanim s prahom tetranita. Vidi: Zečević B. 2007. 59, 80. i 91.

²⁸ ICTY, 0893009. Izjava svjedoka: Zečević B. 26. i 27. februar 1996.

²⁹ Uz djelimično povlačenje teškog naoružanja ili njegovo stavljanje pod kontrolu UNPROFOR-a, obnavljanje tramvajskog saobraćaja stanovnicima Sarajeva pružio je privid normalnog života. Međutim, nekoliko dana nakon što su otvoreni “Plavi putevi”, uslijedile su reakcije komandanta SRK-a po kojima bi trebalo “izvršiti utvrđivanje položaja oko Sarajeva, izradom žičanih i betonskih ograda, čime bi se pojačalo uverenje da se zaista nalaze u blokadi (“u logoru”); a slični zaključci su usvajani i narednih mjeseci s ciljem da Muslimani “budu kao u kavezu” u stalnom pritisku i da “ne mogu da se osjećaju slobodnim”. Vidi: AIIZ, inv. br. 1777, Komanda SRK, Str. pov. br. 20/15-137/2, 1. aprila 1994. Zaključci i zadaci sa referisanja u Komandi SRK dana 31. marta 1994, Komandant: General-major Stanislav Galić; AIIZ, 7-1778, Komanda SRK, str. pov. br. 20/15-219, 14. maj 1994, Zaključci i zadaci sa sastanka Kadrovskog saveta od 14.maja 1994, Dostaviti jedinicama SRK 18. maja ‘94, Komandant: general-major Stanislav Galić. Nadalje, fleksibilna opcija pregrupiranja i povlačenja teškog naoružanja oko Sarajeva, prema kojoj je, “pregrupirano” naoružanje bilo kontrolirano na osam punktova UNPROFOR-a, je omogućila VRS da u narednom periodu sve češće otuđuje oruđa i stavlja ih u upotrebu, a pripadnike UNPROFOR-a uzimaju kao taoce. Također, zbog vrlo intenzivnih snajperskih napada na civile u gradu, 14. augusta 1994, na sarajevskom aerodromu potpisan je Antisnajperski sporazum. ICTY, IT-95-5/18-PT: Karadžić, Treća izmijenjena optužnica, 27. oktobar 2009, Prilog F, Snajperski incidenti u Sarajevu, str. 20-22; Čekić S. (et al), 2010. str. 634; Milašin T. 2002. str. 295; AIIZ, inv. br. 7-1779, Komanda SRK, str. pov. br. 20/15-451, 14. august 1994. Hitno-narađenje, dostaviti: Komandi svih jedinica SRK i IKM SRK; Komandant: general-major Dragomir Milošević; AIIZ, inv. br. 7-155, RBiH, Komanda

odgodio je upotrebu,³⁰ ali ne i proizvodnju modificiranih aviobombi. Uz pomoć Generalštaba VJ,³¹ izrađene su vrlo neprecizne modificirane aviobombe tipa FAB 100 i FAB 250, čija primjena u urbanim sredinama “neminovno dovodi do pojave civilnih žrtava”, a predstavljaju primitivnu izvedbu ruske modificirane aviobombe ODAB 500.³²

Intenzivna primjena modificiranih aviobombi u Sarajevu, april - august 1995.

“Lansere avio-bombi imati spremne za dejstvo po gradu (...)”

Dragomir Milošević, 14. april 1995.³³

Krajem novembra 1994. godine kod rukovodstva samoproglashene Republike Srpske pojavile su se koncepcije za “prekid rata”, ali bez “prejudiciranja pitanja teritorije”.³⁴ Smatrajući da je u dobroj pregovaračkoj poziciji, Radovan Karadžić se trudi “zamrznuti faktičko stanje”,³⁵ a tražeći posredovanje “neutralnijih” frakcija unutar “međunarodne zajednice”,³⁶ želi anulirati tačke spo-

1. korpusa, Broj: 11/34-392, Sarajevo, 11. septembar 1994, Protest, UNPROFOR, Sektor Sarajevo, gen. Sobirou; Komandant: brigadni general Vahid Karavelić.

³⁰ Odgađanje upotrebe ovih bombi odnosilo se samo na Sarajevo, jer je agresor, u toku napada na Bihać, Cazin, Goražde, Olovo, Maglaj i druge gradove tokom 1994. i 1995., uz ostala oružja i oruđa, koristio i modificirane aviobombe.

³¹ Na primjer, raketni motori za aviobombe su nabavljani u SRJ, dok su se preostali dijelovi proizvodili u vogošćanskom Pretisu, čiji se direktor, Milorad Motika 10. maja 1994. obraća Mandiću, s molbom da uputi pismo Momčilu Perišiću, da se od Krušika iz Valjeva ubrza doprema 1000 raketnih motora 122mm za potrebe PRETIS-a; Vidi: ICTY, Zečević B. 2007. str. 160-161.

³² ICTY, Zečević B. 2007. str. 79.

³³ AIIZ, inv. br, 7-1786, Komanda SRK-a, str. pov. br. 20/04-130, 19. april 1995. Vrlo hitno, Naređenje za potpunu b/g svih jedinica SRK-Komandant: general-major Dragomir Milošević. Vidi: Karović M. 2013. poglavlje br. 5.4.

³⁴ Koljević N. 2008. (knj. I) 720.

³⁵ Koljević N. 2008. (knj. II) 20.

³⁶ Jedan od posrednika, za kojeg se smatralo da će uvjeriti “Muslimane da prihvate srpski predlog o završetku rata”, bio je i generalni sekretar UN-a, Boutros Ghali, koji je na poziv Radovana Karadžića posjetio Sarajevo, strogo opominjući “bosansko rukovodstvo zbog loše saradnje s Ujedinjenim nacijama”. Vidi: Koljević N. (II) 2008. 722-723; Rose M. 2001. 266.

razuma Kontakt grupe koje mu ne odgovaraju.³⁷ Karadžić “u pomoć” poziva bivšeg predsjednik SAD-a, Jimmya Cartera,³⁸ uz čije posredovanje je dogovoreno da se 23. decembra potpiše Sveobuhvatni sporazum o prekidu vatre, a 31. decembra 1994. Sporazum o prekidu neprijateljstava.³⁹ Bez obzira na ove sporazume, do stvarnog prekida vatre i neprijateljstava u sigurnoj zoni UN-a Bihać kao i do prekida snajperskih i mitraljeskih napada na sarajevske tramvaje nikada nije ni došlo.⁴⁰

U pripremama za predstojeće ofanzive, razrađene početkom marta,⁴¹ u Komandi SRK-a održavani su seminari u cilju “informativno-propagandnog dejstva”, o kojima su *Oslobođenje*, *SRT*, *Radio Grbavica*, *Radio Ilidža* i *Radio Ilijaš*,⁴² dobijali određena uputstva i instrukcije za “pravilno” informiranje javnosti. Nakon isteka Sporazuma o prekidu neprijateljstava, teze poput one da

³⁷ U periodu kada se u posjedu RS-a nalazilo više od 70% teritorije RBiH, omjer 49-51% nije odgovarao rukovodstvu RS-a, jer bi značio povratak velikog dijela okupiranih teritorija međunarodno priznatoj RBiH. Drugo, važno pitanje, bilo je rješavanje statusa Sarajeva, podjelom grada na dva dijela, što je jedan od šest strateških ciljeva srpskog naroda, preciziran 12. maja 1992. na 16. sjednici Srpske Republike Bosne i Hercegovine. Nakon potpisivanja Sporazuma, za Srpsku-radio televiziju, 7. januara 1995., Radovan Karadžić izjavio je: “Mi smo još uvijek pogodbeni i prihvatamo da se formiraju dva grada, ukoliko protivnička strana ne bude htjela, onda ćemo se mi zadovoljiti čitavim Sarajevom”. Vidi: AIIZ, DVD br. 54.

³⁸ Rose M. 2001. 275. Istovremeno s Carterovim boravkom u Sarajevu, napadi na Bihać traju punom žestinom, a u ovim napadima su korištene i 4 avioбомbe, dok je, potpisivanju sporazuma o prekidu vatre, prethodilo granatiranje sarajevske pijace (22. decembra 1994). Vidi: Milašin T. 2002. 446.

³⁹ Koljević N. (II) 2008. 19-20; Begić K. 1997. 248; Tuđman M., Bilić I. 2005. 434-435. i 437. Prekid vatre pružio je povod pripadnicima UNPROFOR-a i njegovim komandantima da bezbrižno proslavljaju Božić, pripređujući pijanke, a za tu namjenu francuska vlada je, svojim i drugim vojnicima UN-a, dostavila 30.000 flaša vina. Vidi: Rose M. 2001. 279.

⁴⁰ Pripadnici SRK-a su, iz pravca Grbavice, pretežno s nebodera u Lenjnovoj ulici, gađali tramvaje dok su se kretali linijom od Socijalnog do Marijin Dvora, a prilikom gađanja tramvaja 14. i 27. februara i 3. marta, u ovom prevoznom sredstvu ranjeno je devet civila. Vidi: ICTY, 03316262, R BiH, MUP, CSB, Sarajevo, br. 19/05-1- dana: 17. februara 1995, Službena zabilješka; ICTY, 03316226, Odjeljenje za Kontradiverzionu zaštitu i KDZ, Broj knjige uviđaja: 248/95, 15. februar 1995.; Izvještaj o kriminalističko-tehničkoj pretrazi lica mjesta; Kriminalistički tehničar: Vidović Bogdan; A. A, “Novi napadi na tramvaj”, *Oslobođenje*, 28.2.1995. 10; ICTY, Presuda, Milošević D. 2007. par. 290-310.

⁴¹ Vidi više: Šadinlija M. 2010. 186-190.

⁴² ICTY, Komanda SRK, Organ za MV i PP, Pov br. 20/05-53, 17. februar 1995. Seminar za rad Centra za informativno-propagandno dejstvo. Pukovnik: Luka Dragičević.

SRK “ne izvode aktivna dejstva i ne krše sporazum”, a da su Muslimani ti koji su prekršili navedeni sporazum, te da se UNPROFOR stavio na “jednu od strana u sukobu”, bile su neizostavne vijesti koje su trebali plasirati navedeni prorežimski mediji u RS-a.⁴³ Također, u kontekstu reorganizacije, jačanja Armije RBiH i plana o deblokadi Sarajeva, o kojem se tokom 1995. godine sve više govorilo, na Trećoj vanrednoj sjednici RS-a, održanoj 23-24. maja 1995. godine, vođene su polemike o načinu vođenja rata, a Karadžić razočarano konstatira da i “pored superiornosti u naoružanju i drugih stvari, mi od samog početka rata neke stvari nismo mogli da uzmemo. Nismo mogli da uzmemo Dobrinju, recimo uzeli smo dva kraja Dobrinje, ali centralni dio nismo mogli da uzmemo. Brdo Žuč u Sarajevu napadali smo 90 dana teškom artiljerijom, slupali sve živo, pojavimo se, Turci još u rovu i čekaju nas (...)”.⁴⁴ Na istoj sjednici, jedan od poslanika, Zlatko Kelečević, uputio je oštre kritike zašto rukovodstvo RS-a nije iskoristilo prednost aviona, tenkova i luna, koju je, u odnosu na svoje “neprijatelje”, imalo punu godinu dana.⁴⁵ Prethodno je, po isteku Carterova primirja, u aprilu 1995. godine, Karadžić, u svom obraćanju medijima, poručio javnom mnijenju, ujedno ucjenjujući Kontakt grupu, kako VRS raspolaže novim oružjem, zahvaljujući kojem rat može završiti za dva mjeseca, te prijetnjama kako će njegova vojska zauzeti i “sigurne zone”, “dajući Zapadu jedan dan da razmisli da li je za političko ili za vojno rješenje”.⁴⁶ Potom je uslijedila sve intenzivnija upotreba modificiranih aviobombi,⁴⁷ a

⁴³ ICTY, D00138, Komanda SRK, Informativni centar – press Centar, Poverljivo-br. 20/05-117, 11. april 1995. godine. Instrukcije o informisanju javnosti od IS GŠ VRS; Pomoćnik Komandanta za MV i PP, Pukovnik Luka Dragičević.

⁴⁴ Treća vanredna sednica RS, 23-24. maj 1995. u: ICTY, IT 03-69, Donia J. R. Izvodi iz govora u Skupštini Republike srpske, 1992-1996. 17. mart 2008. (Tužilac protiv Jovice Stanišića i Franka Simatovića), par. 283.

⁴⁵ U svojoj kritici, Kelečević tvrdi kako se trebala dati prednost avijaciji, a u odnosu na granatiranje gradova, ističe kako “nije rješenje granatirati gradove”. Vidi: Treća vanredna sednica, 23-24. maj 1995. Zlatko Kelečević, (...) u: Donia J. R. 2008. 145/146. par. 280.

⁴⁶ Milašin T. 2002. 538.

⁴⁷ Prema stručnom mišljenju vojnog posmatrača UN-a Brennskaga, “(...) modificirane avionske bombe nisu pogodno oružje koje treba koristiti protiv neprijatelja koji je ukopan u gradu, među civilnim stanovništvom”. Vidi: ICTY, Izjava: Brennskag Per Anton od 26. oktobra 2006. I Ivan Đokić, za kojeg Tužilaštvo ICTY u predmetu Perišić tvrdi da je idejni tvorac ovih bombi, smatra kako one nisu planirane za upotrebu u urbanim sredinama, te da je takvo korištenje bombi neprihvatljivo i pogrešno. Vidi: www.sense-agency.com, Tužilac: Ekspertiza zasnovana

ilidžanska brigada, 6. aprila 1995. od komande SRK-a dobila je zadatak da izabere “najunosniji cilj” u Hrasnici ili Sokolović koloniji, prigradskim, gusto naseljenim mjestima, “gde bi bile najveće i ljudske i materijalne žrtve”.⁴⁸ Avio-bomba težine 250 kg lansirana iz vodozaštitne zone na području Vrela Bosne, u jutarnjim satima 7. aprila 1995. godine, pogodila je i srušila kuću na sprat u ulici Alekse Šantića u Hrasnici,⁴⁹ od čijeg djeljstva je ubijen jedan, a ranjena tri civila, te pričinjena veća materijalna šteta na više kuća u neposrednoj blizini eksplozije.⁵⁰ Nakon ovog zločina, u borbenom izvještaju koji Ilidžanska brigada podnosi Komandi SRK-a, 7. aprila 1995. se navodi da je na Hrasnicu toga dana lansirana avionska bomba.⁵¹

Također, posebno je tokom mjeseca aprila, pojačano granatiranje Sarajeva, a 9. aprila 1995. godine, u večernjim satima, s dvije minobacačke granate kalibra 120 mm, pogođena je raskrsnica ulica Maršala Tita i Kralja Tomislava.⁵² Uslijed rasprskavajućeg dejstva ove dvije granate, ubijeno je dvoje, a ranjeno šest civila,⁵³ nakon čega je, u narednih sat vremena, na područje općine Stari grad i Centar palo još oko 10 granata.⁵⁴ Dva dana nakon ovog zločina, 12. aprila, u blizini Željezničke stanice na Marijin Dvoru, pripadnici SRK-a su ispalili jednu minobacačku granatu,⁵⁵ od koje je ranjeno sedam srednjoškolaca,⁵⁶ što je bio jedan od povoda da se iz Štaba Civilne zaštite uputi apel građanima Sarajeva da

na netačnim podacima, Hag, 5.11. 2010.

⁴⁸ ICTY, 0529-2925, Komanda SRK, str. pov. br. 20/04-118, 6. april 1995. Dostaviti: Ilidžanskoj pbr; Komandant: general-major Dragomir Milošević.

⁴⁹ ICTY, Zečević B. 2007. 100-103.

⁵⁰ Ubijena je Ziba Čustović, a ranjeni: Ziba Šubo, Šerif Brajlović i Gara Sarajkić. ICTY, inv. br. 03316912, RBiH, MUP, Sarajevo, Uprava za poslove i zadatke i otkrivanje kriminaliteta, Odjeljenje za kontradiverzionu zaštitu, br. 02/4-245, dana: 15. aprila 1995. CSB, Policijski sektor, Odjeljenje za krim tehniku i KDZ, Sarajevo, Izvještaj o vještačenju tragova eksplozije do koje je došlo dana 7. aprila 1995. nakon granatiranja općine Ilidža, ulica Alekse Šantića br. 1; Načelnik odjeljenja: Mirza Jamaković.

⁵¹ Vidjeti više: ICTY, Presuda, Milošević D. 2007. par. 475-495.

⁵² Sada ul. Koševo br. 1.

⁵³ Čekić S. (et al). 2010. 244.

⁵⁴ “Agresor učestalo granatira glavni grad BiH, Nove žrtve u Sarajevu”. *Oslobođenje*, 10.4.1995. 1.

⁵⁵ Predmet br. IT-98-29/1-PT, Tužilac Međunarodnog suda protiv: Dragomira Miloševića, Drugi prilog izmjenjenoj optužnici; Tačka 1-terorisanje i tačke 5-7, granatiranje.

⁵⁶ “Granata ranila sedam učenika”. *Oslobođenje*, 13.4.1995. 1.

kretanje svedu na “najmanju moguću mjeru”, te da se poštuju odredbe Centra službe bezbjednosti (CSB) o zabrani okupljanja na javnim mjestima.⁵⁷ Predstojeće ofanzive SRK-a i drugih korpusa VRS-a imale su za cilj “staviti Sarajevo u duboko okruženje”,⁵⁸ za što je bilo neophodno urediti položaje tako da se “iz tih objekata za dejstvo može ostvariti uspješna vatra po izabranom objektu”, a Pripreme za dejstvo uključivale su, pored nabavljanja dodatnih minobacača,⁵⁹ i pripremu lansera za aviobombe, koje bi trebale biti “spremne za dejstvo po gradu”.⁶⁰ Jedna od meta bila je i ulaz u Tunel D-B,⁶¹ na koji su, prema prvobitnoj naredbi načelnika artiljerije SRK-a, trebale biti lansirane dvije aviobombe, ali je, uslijed njihovog ogromnog razornog dejstva, postojala mogućnost ugrožavanja “sopstvenih snaga i snaga UN-a”, te se odustalo od ove zamisli.⁶² Umjesto nepreciznih i “nepredvidivih” aviobombi, na butmirsku stranu tunela su, 7.

⁵⁷ Fotografija prazne pijace Markale, objavljena u *Oslobođenju*, na kojoj je nakon masakra bila zabranjena prodaja, predstavlja primjer poštovanja navedenih odredbi. Vidi: Mr. B. “Uz naredbu o obaveznom zamračivanju. Prozori stvarnosti. Upozorenja i uputstva Štaba Civilne zaštite u interesu građana”. *Oslobođenje*, 13.4.1995. 10.

⁵⁸ Lukavac-95, PROZOR-95, a napadno borbeno dejstvo, isplanirano tokom aprila 1995, pod nazivom “TALAS” je imalo za cilj premjestiti težište aktivnosti jedinica 1. korpusa Armije RBiH s treskavičko-bjelašničkog ratišta na “unutrašnji prsten opsade”. Vidi: Šadinlija M. 2010. 190.

⁵⁹ AIIZ, inv. br, 7-1783, Komanda SRK, str. pov. br. 20/04-133, 21. april 1995, Pripreme za dejstvo, “talas-1”, Komandant: general-major Dragomir Milošević.

⁶⁰ AIIZ, inv. br, 7-1786, Komanda SRK-a, str. pov. br. 20/04-130, 19. april 1995, Vrlo hitno, Naređenje za potpunu b/g svih jedinica SRK- Komandant: general-major Dragomir Milošević. Vidi: Karović M. 2013. poglavlje br. 5.4.

⁶¹ Rukovodstvo RS-a je prijetilo da će izgraditi tunel preko Lukavice, kojim bi presjekli Objekat D-B, a postojala je opasnost da ga sruše eksplozivom ili upotrijebe otrovne plinove. Ništa od ovoga nisu učinili, ali su u nekoliko navrata granatirali ulaz u tunel s butmirske strane, koji je bio nedovoljno zaštićen. Vidi: ICTY, 03041143, Izjava svjedoka: Vahid Karavelić od 22/23. oktobra 2001.

⁶² S obrazloženjem da je prednji kraj SRK-a udaljen oko 500 metara od ulaza u Tunel, a dva punkta UNPROFOR-a oko 200 metara, te da se posmatrači UNPROFOR-a stalno kreću od svojih osmatračnih pozicija kroz naselje Donji Kotorac, načelnik artiljerije SRK-a, pukovnik Tadija Manojlović je odustao od gađanja aviobombama ulaze u Tunel s butmirske strane. Vidi: ICTY, 0529-3127, Komanda SRK, str. pov. br. 20/04-136, 26. april 1995, Planiranje dejstva teškim naoružanjem po neprijateljskim ciljevima u zoni SRK, izvještaj-Glavnom štabu VRS; Načelnik artiljerije: Pukovnik Tadija Manojlović.

maja između 13:00 i 13:35 sati,⁶³ ispaljene već mnogo puta provjerene granate, od kojih je ubijeno devet, a ranjeno 11 civila.⁶⁴ Nakon ovog masakra, u noći između 7. i 8. maja nastavljeno je intenzivno granatiranje grada,⁶⁵ zbog čega je komandant UNPROFOR-a za BiH, general Rupert Smith zatražio zračne napade, koje je komanda UNPF-a u Zagrebu odbila.⁶⁶

Krajem aprila, u sklopu Priprema za dejstvo, Talas-1, SRK planira korištenje većeg broja aviobombi, "tako da, u slučaju promašaja, sledeći projektil mora pasti u cilj".⁶⁷ Tokom naredna dva mjeseca zabilježeno je njihovo djelovanje po Ali-pašinom Polju i susjednim naseljima, a 24. maja 1995. godine oko 9:45 sati u ulici Safeta Zajke br. 43, koja se nalazi u blizini Željezničke tehničke škole, tvornice Žica i RTV Doma, na asfaltni kolovoz je eksplodirala aviobomba, od čijeg dejstva su ubijena dva, a ranjena četiri civila, stanara navedene ili obližnjih ulica.⁶⁸ Očevici su konstatairali kako je aviobomba imala "isti zvuk kao avion u

⁶³ V. Št, "UNPROFOR o zločinu u Butmiru, Granate ispaljene iz Kotorca?" *Oslobođenje*, 8. maj 1995. 3. Nakon masakra, vojni posmatrači UN-a su kontaktirali VRS, zahtjevom da im garantuju sigurnost za obavljanje istrage, ali "su nam oni odgovorili da ne prilazimo tom području, tako da nismo izvršili istragu na licu mjesta". Vidi: ICTY, 00969101, Izjava svjedoka: Thomas Hansen, 8. i 9. septembar 1995. 3.

⁶⁴ AIIZ, inv. br. 7-1266, BiH, FBiH, Kanton Sarajevo, MUP, Sarajevo, 19-33/97, Pregled većih događaja - masakra izvršenih na području grada Sarajeva od pripadnika VRS-a u periodu 1992-1995.

⁶⁵ S položaja SRK-a granatirano je područje Sedrenika, Panjine Kule, Dobrinje, Hrasna i drugi dijelovi grada. Vidi: "Agresor nastavio granatiranje Sarajeva. Četnički zločin u Butmiru". *Oslobođenje*, 8. maj 1995. 1.

⁶⁶ ICTY, 00848867, Izjava svjedoka: (Sir) Rupert Smith od 14. augusta 1996. 13.

⁶⁷ "Za pripremu ovih sredstava neposredno je odgovoran pukovnik Manojlović Tadija". Vidi: ICTY, 0529-0551, Komanda SRK, str. pov. br. 20/04-133, 21. april 1995, Pripreme za dejstvo, "talas-1", Komandant: general-major Dragomir Milošević.

⁶⁸ Ubijeni su: Aiša Hrustan (1944) i Ivan Miletić (1930). Istom aviobombom ranjeni su: Gelo Dražen (1993), Gotovac Anđa (1930), Vučićević Igor (1964), Kukuljac Džemal (1962). AIIZ, inv. br. 7-1828 RBiH, MUP, CSB, Sarajevo, broj: 19/04-1.3. 26. maja 1995, Službeni izvještaj sačinjen 26.5.1995. u prostorijama ovog Centra, povodom obavljenih uviđaja na licu mjesta nakon pada modificiranih aviobombi, dana 24. maja 1995. u ulici Majdanska bb, kojom prilikom su četiri lica izgubila život, a 11 lica povrijeđeno. Izvještaj sačinio: Kućanin Mirsad; RBiH, MUP, Sarajevo, Uprava za poslove i zadatke sprečavanja i otkrivanja kriminaliteta odjeljenje za kontradiverzionu zaštitu. Broj: 02/4-233-387, 5. juna 1995, CSB i policijski sektor, Odjeljenje za krim tehniku i KDZ Sarajevo, Izvještaj o vještačenju tragova eksplozije do koje je došlo dana 24. maja 1995. nakon granatiranja Sarajeva, ul. Safeta Zajke do br. 43. Načelnik odjeljenja: Mirza Jamaković.

niskom letu”,⁶⁹ a nakon što je eksplodirala, prouzrokovala je veliki oblak dima koji se mogao primjetiti i sa 300m udaljenosti.⁷⁰ Detonacija bombe je izbila sve prozore i vrata kuće Džemala Kukuljca, koji je tada bio ranjen, te osjetio jak pritisak i imao osjećaj da se cijela kuća dimi.⁷¹ Četiri sata poslije, nedaleko od ove lokacije, eksplodirala je još jedna modificirana, “fugasno-razorna” avio-bomba, od čijeg dejstva su ubijena dva i ranjena dva civila.⁷² Na osnovu ostataka pronađenih na licu mjesta, istražitelji su zaključili da su obje aviobombe bile težine 250 kg, da su imale 3-5 raketnih motora tipa GRAD, kalibra 122 mm,⁷³ te da su lansirane iz pravca Lukavice ili Pavlovca, teritorije koja je bila pod kontrolom SRK-a.⁷⁴ Pretresno i Žalbeno vijeće ICTY-a, u predmetu Dragomir Milošević je usvojilo dokazni materijal MUP-a RBiH i analize eksperta prof. dr.

⁶⁹ Enes Jašarević je radio kao električar na trafostanici u Majdanskoj ulici, kada je preko njega i njegovih kolega, kao avion u niskom letu, “preletjela aviobomba i pala negdje iza zgrade Televizije”. ICTY, br. 03042121, Izjava svjedoka, Enes Jašarević, 10. mart 1997. U trenutku eksplozije, za stolom u dvorištu svoje kuće sjedila je Anđa Gotovac, koja je čula “(...) nešto što je zvučalo kao avion. Htjela sam podići glavu da vidim koji luđak leti tako nisko. Nisam imala priliku da podignem glavu, jer je već počeo kaos. (...) To je bila snažna eksplozija i pritisak zraka me odbacio. Znala sam da sam ranjena jer sam začula zvuk cvrčanja kože. Eksplozija me odbacila, a s garaže i s krova su padale stvari. Jedan crijep je pao na mene. Pala sam. Malo mi se zavrtjelo u glavi, ali znala sam šta se dešava”.Vidi: ICTY, 042237, Izjava svjedoka: Anđa Gotovac, 12. mart 1997.

⁷⁰ Očevidac Azem Kapidžija je od mjesta eksplozije bio udaljen 300 metara (kod rijeke Miljacke). Nakon što je čuo dolet projektila, pratio ga je, vidio veliki oblak dima i začuo detonaciju. Vidi: ICTY, Zečević B. 2007. 105.

⁷¹ Ovo je jedan od agrumenata koji ide u prilog tezi da je ova aviobomba bila punjena aerosolnim, a ne TNT (čvrstim eksplozivom). Naime, pored Džemalove kuće, eksplozija je oštetila još pet stambenih objekata, ali na njihovim fasadama, kao i na fasadama okolnih zgrada nije bilo mnogo ostataka od gelera, koje bi izazvala aviobomba težine 250 kg punjenja sa TNT (čvrstim) eksplozivom. Ekspert za naoružanja, prof. dr. Berko Zečević upućuje još na izjave svjedoka koji su primijetili više eksplozija, osjetili “prženje”, jak pritisak, na osnovu kojih zaključuje da je aviobomba bila punjena aerosolnim eksplozivom. Vidi: Zečević B. 2007. 80-82.

⁷² Na ovoj lokaciji ubijeni su: Nezir Huseinović (1942) i Sulejman Prasko (1933), a ranjeni Salko Salto i Enes Jašarević.

⁷³ Za raketiriranu aviobombu FAB-100 i FAB 250 korišteni su raketni motori 122 GRAD, 128mm M77 OGANJ, 128mm M74 MUNJA i 127mm HVAR. Vidi: ICTY, Zečević B. 2007. 80-82.

⁷⁴ ICTY, Zečević B. 2007. 106; ICTY, Presuda, Milošević D. 2007. par. 516; ICTY, Presuda, Milošević D. 2009. par. 517-518.

Berka Zečevića, o vrsti i pravcu lansiranih aviobombi.⁷⁵

Granatirani su i ostali dijelovi grada, a nakon što su pripadnici VRS-a, s nekoliko punktova UNPROFOR-a uzeli teško naoružanje, NATO je, 25. maja bombardirao depoe municije na Palama.⁷⁶ Uslijedila je reakcija VRS-a, granatiranjem svih “sigurnih zona”, a u centru Tuzle, lokalitetu poznatom kao Kapija, su jednom granatom kalibra 130 mm, ispaljenom s položaja VRS-a na planini Ozren, ubijeno je 71, a ranjeno 140 civila.⁷⁷ Nastavila se poznata “igra”, prema kojoj NATO kažnjava VRS, a VRS UNPROFOR, koja je dobila svoj puni “zamaš” nakon ponovnog bombardiranja Pala, 26. maja, kada VRS, demonstrirajući svoju silu, zapravo pokazuje svu nemoć u kojoj se UNPROFOR u tom trenutku našao.⁷⁸ Uzimanje oko 400 pripadnika UNPROFOR-a za taoce,⁷⁹ koje su koristili i kao žive štitove, bio je način da zaustave akcije NATO-a, ali i kazne pripadnike UNPROFOR-a “za bombardovanje srpske dubine”.⁸⁰

⁷⁵ ICTY, Presuda, Milošević D. 2007. par. 508; 519-521; ICTY, Presuda, Milošević D. 2009. par. 252-259.

⁷⁶ ICTY, 00966721, Izjava svjedoka: Louis Fortin, 19, 20, 21. i 22. novembar 1997. par. 49-51.

⁷⁷ Za ovaj zločin pravosnažno je, na 25 godina zatvora, osuđen Novak Đukić, komandant taktičke grupe-Ozren VRS. Vidi: Sud BiH, broj: X-KR-07/394, Prvostepena presuda u predmetu Novak Đukić, 12. juni 2009; Sud BiH, broj: X-KRŽ-07/394, Drugostepena presuda u predmetu Novak Đukić, 6. april 2010.

⁷⁸ “Obzirom na novonastalu situaciju u zoni odgovornosti Korpusa (dejstvo iz VaP snaga NATO); Dragomir Milošević izdaje sljedeće naređenje: “Odmah pristupiti totalnom blokiranju snaga UN na kontrolnim punktovima i svim putnim pravcima u cijeloj zoni Korpusa. Ovo ostvariti jačim snagama uz uslov da snage UN uoče našu blokadu. Ne obzirati se na zahteve UN oko snabdevanja hranom, vodom, i sl.” ICTY, dok. br. 0529-2959, Komanda SRK, str. pov. br. 20/04-182, 26. maj 1995. Vrlo hitno, Naređenje za postupak sa UN. Dostaviti svim jedinicama SRK, Kurirom: 1. Smb, 4. lap, PVO, 4. bV, 4. bVP, 4. atb; Komandant: general-major Dragomir Milošević.

⁷⁹ Naredba da se pripadnici ruskog porijekla ne zarobljavaju potvrđuju teze o “bratskom” odnosu ruskih trupa u sastavu UNPROFOR-a i pripadnika VRS-a. Vidi: AIIZ, inv. br. 7-1785, Komanda SRK, str. pov. br. 20/04-186, 27. maj 1995. Vrlo hitno. Dostaviti svim jedinicama SRK; Komandant: general-major Dragomir Milošević. Također, više o ovome, vidi u: Izvještaj generalnog sekretara u skladu sa Rezolucijom Generalne skupštine 53/35 (1998); “Izvještaj o Srebrenici”, 15. novembar 1999. Vidi: “Genocid u Srebrenici, ‘sigurnoj zoni’ Ujedinjenih nacija, jula 1995.” Vidi: Čekić S. (et al.) 2000. 111-115.

⁸⁰ Na 51. sjednici Skupštine RS-a, održanoj 14-15. juna 1995., Karadžić, pored ostalog, govori: “Mi smo naredili hapšenje, nismo baš pojednostili naredili kako će se vezivati, ali odrazilo se dobro, to je bilo vrlo šokantno za svijet, sada mi to lako, kada nas pitaju da li je to bilo lijep gest, ja ih pitam da li je lijep gest bombardovati srpsku dubinu i plašiti našu djecu i starce da

Istovremeno s bombardiranjem položaja VRS-a od strane NATO-a, i uzimanjem pripadnika UNPROFOR-a za taoce,⁸¹ 26. maja 1995. godine, oko 11:30 sati, iz pravca Butila lansirana je aviobomba,⁸² uslijed čijeg razornog dještva je ranjeno 17 civila, i teško oštećeno nekoliko stanova u ulici Safeta Hadžića br. 52, lokaciji koja se nalazi u neposrednoj blizini pada prethodne dvije aviobombe.⁸³ Granatiranje koje je uslijedilo nekoliko minuta nakon lansiranja ove aviobombe,⁸⁴ dolazilo je iz pravca Lukavice, što ukazuje na “dobru sinhronizaciju” jedinica SRK-a koje su djelovale na području Ilidže i Lukavice.⁸⁵ Kriza s taocima rješavana je u periodu od 2. do 18. juna,⁸⁶ ali nemoć UNPROFOR-a osokolila je pripadnike VRS-a da u narednim danima intenziviraju granatiranje grada, te da sve češće upotrebljavaju “nova oružja”, čime bi, kako su mislili, završetak rata riješili u svoju korist.

Snajperski i minobacački napadi na civile u glavnom gradu RBiH su, tokom ljeta 1995. godine dostigli svoj vrhunac,⁸⁷ a uvjeravanja Radovana Karadžića od strane specijalnog izaslanika generalnog sekretara UN-a kako novoformirane snage za brze intervencije⁸⁸ “neće stati ni na čiju stranu, niti će

bježe, onda nema niko odgovor, tako da se ne odgovori odgovorom nego pitanjem, i oni nemaju šta da kažu”. Vidi: Donia J. Robert 2008.151-152. par. 219.

⁸¹ Vidi: Karović M. 2013. Poglavlje br. 5.3.

⁸² ICTY, Milošević D. 2007. par. 525-527.

⁸³ Bomba je udarila u ravni krov stambene zgrade u ulici Safeta Hadžića br. 52, probila betonsku ploču, potpuno uništila jedan, a teško oštetila tri susjedna stana na petom spratu, zatim probila betonsku ploču između petog i četvrtog sprata, teško oštetila dva stana na četvrtom spratu, te veću štetu nanijela u dva stana na trećem spratu. ICTY, Zečević B. 2007. 112.

⁸⁴ Nekoliko minuta nakon eksplozije ove bombe uslijedilo je granatiranje područja Majdanske i ulice Safeta Hadžića, kada je ispaljeno oko 10 granata, ali svaka od njih nije eksplodirala. Vidi: ICTY, Presuda, Milošević D. 2007. par. 525-527.

⁸⁵ ICTY, Zečević B. 2007. 112–114; ICTY, Presuda, Milošević D. 2007. par. 530-533.

⁸⁶ ICTY, 00966721, Izjava svjedoka: Louis Fortin, 19, 20, 21. i 22. novembar 1997. par. 55-71.

⁸⁷ Donia J. Robert 2006. 362.

⁸⁸ Dan nakon osnivanja snaga za brze intervencije (RRF), 4. juna 1995., na press konferenciji u Sarajevu, portparol UN-a je naveo njihova četiri osnovna cilja: rušenje opsade Sarajeva, uspostava zone od 20 km oko glavnog grada, osiguranje zona u istočnoj Bosni i pregrupiranje snaga UNPROFOR-a. Vidi: Begić K. 1997. 260. Međutim, u Rezoluciji Vijeća sigurnosti UN-a od 16. juna 1995. stavlja se na znanje da se ove snage uklapaju u “sastavni dio postojeće misije UNPROFOR-a”, uz napomenu da će “njihova nepristrasnost biti održiva”. Vidi: UN, Security Council, Distr. GENERAL, S/RES/988 (1995), 16 June 1995, Resolution 998 (1995),

se ponašati drugačije od ostalih mirovnjaka u Bosni”,⁸⁹ postalo je svojevrsno ohrabrenje političkom i vojnom rukovodstvu samoproglašenog RS-a za nastava napada na civile, a da pri tome, u skladu s navedenim reakcijama Akashi-ja, nisu uslijedile sankcije.

Bombardiranje grada modificiranim aviobombama nastavljeno je i u narednom periodu, a Zapovjest komandanta 1. korupsa za napad, potpisana 8. juna 1995. godine, koja je najavljivala dugo pripremanu ofanzivu Armije RBiH u cilju deblokade grada, upozoravala je i na mogućnosti odmazde od strane SRK-a po urbanim dijelovima Sarajeva pojačanom upotrebom raketnih sistema Z-Z, kao i modificiranih aviobombi.⁹⁰ Na dan prije nego je planiran početak ove ofanzive,⁹¹ Dragomir Milošević podnosi izvještaj Glavnom štabu (GŠ) VRS-a, u kojem navodi da se u zoni odgovornosti SRK-a nalazi ukupno 21 lanser za avionsko naoružanje,⁹² od kojih četiri služe za lansiranje

Adopted by the Security Council at its 3543rd meeting, 16 June 1995

⁸⁹ “Reuter je 22. juna prenio iz New York Timesa pismo koje je Akashi uputio Karadžiću, u kome ga uvjerava kako nove snage za brze intervencije, koje čine 12,5 hiljada vojnika, neće stati ni na čiju stranu, niti će se ponašati drugačije od ostalih mirovnjaka u Bosni. U povjerljivom pismu namjera je bila da se ublaže strahovanja bosanskih Srba da će nove trupe silom probijati koridore kroz teritoriju koju oni kontroliraju. (...) Sutradan, Reuter je prenio saopćenje M. Albright u kome, između ostalog, stoji da ‘metod, odabir trenutka i sadržaj tog pisma je veoma neprikladan.’ Vidi: Begić K. 1997. napomena 29. 260-261.

⁹⁰ AIIZ, inv. br. 7-1787, Armija RBiH, Komanda 1. Korpusa, str. pov. br. 01/3-120, 8. juna 1995; Odbrana Republike, Vojna tajna, Strogo povjerljivo, Primjerak br. 6, Zapovjest komandanta 1. Korpusa za napad, Komandant: brigadni general Vahid Karavelić. (Na osnovu naredbe Rasima Delića, Vidi: AIIZ, inv. br. 7-1276, RBiH, Generalštab Armije, Odbrana Republike, Vojna tajna, Strogo povjerljivo, br. evidencije 324, 29. maja 1995, Tarčin; Komandama 1, 3, 4. i 7. korpusa, Zapovjest GŠA za napad op. br. 1; Komandant Generalštaba: armijski general Rasim Delić).

⁹¹ Ofanziva 1. Korpusa Armije RBiH u cilju deblokade grada, planirana je 16. juna 1995.

⁹² Načelnik GŠVRS, Manojlo Milovanović je 7. juna 1995. zahtijevao da mu Komanda SRK-a dostavi podatke o broju lansera za avionsko naoružanje, nakon čega načelnik artiljerije SRK-a, pukovnik Tadija Manojlović zahtjeva od svih brigada SRK-a da mu dostave navedene podatke. Vidi: AIIZ, 7-1788, GŠ VRS, str. pov. br. 03/4-1166, 7. juni 1995. Hitno, Komandant 1. i 2. KK, SRK, IBK, HK, DK, V, I PVO, 1. GMTBR, 14, 27, 30 i 35 POB; Načelnik štaba, general-pukovnik Manojlo Milovanović; AIIZ, inv. br. 1789, Komanda SRK, str. pov. br. 20/04-208, 8. juni 1995. Podatke, traži. Dostaviti: Komandi 2. Slpbr, 3. Slpbr, 1. Rpbr, Ilpbr, Igpbr, Ilidž. pbr, kurirom: 1. Smbr i 4. lap PVO; Načelnik artiljerije: pukovnik Tadija Manojlović. Tri dana prije nego je uputio ovaj zahtjev, GŠVRS naređuje da se iz Pretisa dostavi 50 aviobombi Ilidžanskoj, 3. Spbr, 1. Smbr, Ilijaškoj i Igmanskoj brigadi. Vidi: AIIZ, inv. br. 7-1789, Komanda SRK, str.

aviobombi težine 100 i 250 kg.⁹³

Kao što Srpska vojska Krajine, nakon uspjeha Hrvatske vojske u ofanzivi *Bljesak*, 2. i 3. maja raketira Zagreb,⁹⁴ tako i SRK, na dan početka ofanzive Armije RBiH, još intenzivnije bombardira urbane dijelove Sarajeva, a jedan od načina odmazde bio je i lansiranje tri modificirane aviobombe, od kojih su dvije eksplodirale u centru grada,⁹⁵ a jedna u sarajevskom naselju Ali-pašino Polje,⁹⁶ uslijed čijeg razornog dejstva je ranjeno 13 civila, i pričinjena velika materijalna šteta na stambenim, zdravstvenim i poslovnim objektima.⁹⁷ Pretresno i Žalbeno vijeće u predmetu Dragomir Milošević je usvojilo ekspertize prof. dr. Berke Zečevića, koji je ustanovio da su aviobombe koje su eksplodirale u Dositejevoj ulici i Čobaniji lansirane iz kruga tvornice “Pretis” u Vogošći,⁹⁸ a da je bomba koja je eksplodirala na Trgu međunarodnog prijateljstva lansi-

pov. br. 20/13-2-225, 4. juna 1995. Dostaviti: Komandi 27. Pob, PKM SRK-na znanje; na znanje načelnika artiljerije Komande SRK.

⁹³ AIIZ, inv. br. 7-1792, Komanda SRK, str. pov. br. 20/04-208-2, 15. juni 1995. Podaci o lansiranim sredstvima i naoružanju sa aviona, dostavlja - Glavnom štabu Vojske RS; Komandant: general-major Dragomir Milošević; AIIZ, inv. br. 7-1790, Komanda IG PBR, Pov. br. 01/8-54-7, 9. juni 1995 Odgovor na tražene podatke, Dostavlja- Pomoćnik k-danta za pozadinu, potpukovnik Milorad Staka; AIIZ, 7-1791, Komanda 1. Ilidž. Pbr, Str. pov. br. 1-2191-1/95, Ilidža, 12.6.1995. Odgovor na dopis: str. pov. br. 20/04-208, Dostavlja-Komandi SRK; Komandant: pukovnik Vladimir Radojčić; AIIZ, 7-1792, Komanda 3. spbr, str. pov. br. 021/518, 14. 06. 1995. Komandi SRK: Komandant pukovnik Dragan Josipović.

⁹⁴ Prilikom raketiranja Zagreba ubijeno je sedam, a ranjeno 214 civila. Za ovaj kao i druge zločine pravosnažno je osuđen Milan Martić na 35 godina zatvora. Vidi: ICTY, RSK, IT-95-11, Milan Martić, Presuda Pretresnog vijeća, 12. juni 2007. Presuda Žalbenov vijeća, 26. juni 2009.

⁹⁵ Dana 16. juna 1995. u razmaku od nekoliko sati, aviobombe su pale na zgradu UMC-a RO Instituta za radiologiju i onkologiju (Dositejeva ulica br. 4a, sada: ul. Branislava Đurđeva), i kotlovnici u ul. Čobanija br. 7, gdje je ranjeno šest civila.

⁹⁶ U međuvremenu, istog dana, na livadu pored ulaza u mjesnu zajednicu, smještenu u jednom od nebodera na Trgu međunarodnog prijateljstva br. 10, eksplodirala je još jedna aviobomba, koja je u potpunosti razorila mjesnu zajednicu, a “sve ljude u prostoriji bacila u vazduh i razbacala po različitim uglovima prostorije”, kada je ranjeno sedam civila. Vidi: ICTY, Zečević B. 2007. 118–120; ICTY, Presuda, Milošević D. 2007. 541-548.

⁹⁷ ICTY, 00375179-00375234 (Dokumentacija MUP-a o vještačenju tragova projektila i zapsnici o uviđaju); ICTY, Presuda, Milošević D. 2007. 534-561.

⁹⁸ ICTY, Zečević B. 2007. 117. i 121-124; ICTY, Presuda, Milošević D. 2007. par. 539. i 559; ICTY, Presuda Milošević D. 2009. par. 252-259.

rana iz pravca Butila.⁹⁹

Primjećuje se nešto drugačija reakcija bosanskohercegovačkih političara nakon ovih zločina,¹⁰⁰ u odnosu na raniji period. Potpredsjednik Federacije, Ejup Ganić, smatra da je “jedini put” onemogućavanja “ovakvih akcija terorista”, deblokada grada, a premijer Haris Silajdžić, u svom obraćanju javnosti ističe da će RBiH tražiti “od javnosti i parlamenta zemalja međunarodne zajednice da prisile svoje vlade da ukinu embargo na oružje BiH”.¹⁰¹ Dakle, bombardiranje NATO-a, više se ni ne spominje kao mogućnost “kažnjavanja agresora”, jer Snage za brze intervencije (RRF – Rapid Reaction Force) još nisu stigle,¹⁰² a “talačka kriza” je pokazala da se na UNPROFOR ne može osloniti kao eventualnu podršku bombardiranju. Proces oslobađanja pripadnika UNPROFOR-a iz zatočeništva završen je 18. juna 1995,¹⁰³ a da pri tome zračni udari nisu ni spominjani kao mogućnost, što upućuje na zaključak da su “iza zatvorenih vrata” na sastanku Janvier - Mladić u Zvorniku zaista date garancije VRS-u da do zračnih udara više neće doći.¹⁰⁴

⁹⁹ ICTY, Zečević B. 2007. 119; ICTY, Presuda, Milošević D. 2009. par. 550-553.

¹⁰⁰ Osim lansiranja aviobombi, iz pravca Nedžarića (teritorije pod kontrolom SRK-a), granatiran je i red za vodu na Dobrinji, gdje je 18. juna 1995. ubijeno sedam, a ranjeno 12 civila. Vidi: Karović M. 2012. 148.

¹⁰¹ “Dr. Haris Silajdžić: Tražit ćemo ukidanje embarga”. *Oslobođenje*, 19.6.1995. 3.

¹⁰² Ministri odbrane zemalja EU i NATO-a su na sastanku u Parizu, 3. juna 1995., dogovorili da će snage sastavljene od britanskih i francuskih oružanih snaga, uz manji nizozemski kontigent, opremljene teškim naoružanjem, poslati u Bosnu, koji bi poslužili kao zaštita pripadnicima UNPROFOR-a. Vidi: Hodge C. 2007. 239.

¹⁰³ ICTY, 00966721, Izjava svjedoka: Louis Fortin, 19, 20, 21. i 22. novembar 1997. par. 64-70.

¹⁰⁴ Na sastanku od 4. juna 1995., između vrhovnog komandanta UNPROFOR-a, francuskog generala Bernarda Janviera i generala Ratka Mladića, preciznije je dogovoreno oslobađanje taoca, a ubrzo nakon njega se “proširila sumnja da su se Srbi i lokalni zapovjednici UN-a dogovorili da nikad više ne upotrijebe zračnu snagu NATO-a u Bosni”. Vidi: Holbrooke R. 1998. 68. No, istraživači NIOD-a konstatiraju kako su UN “odlučno negirale da je puštanje taoca uslovljeno. Međutim dijelili su političko mišljenje da zračni napadi ne bi bili svrsishodni sve dok postoje taoci”. Vidi: Netherlands Institute for the war documentation (NIOD). 2002. Srebrenica. Reconstruction, background, consequences and analyses of the fall of ‘safe’ area”. Part III: The fall of Srebrenica, Chapter III: No air actions on release of the hostages: a deal between Janvier and Mladić?, str. 1450-1471. Iz navedenog zaključujemo kako se vojni posmatrači UN-a, koji su, u rijetkim slučajevima, u odnosu na intenzivna granatiranja, izlazili na uviđaje nakon masakra uopće nisu ni pukušavali ustanoviti odgovornost za masovna ubistva civila, jer bi to automatski poticalo na intervenciju, a koja bi izazvala nove opasnosti

Intenzitet granatiranja,¹⁰⁵ uključujući i lansiranje aviobombi na grad u narednom periodu opsade Sarajeva, dostiže svoj vrhunac. U naselju Ali-pašino Polje, na ivičnjaku ispred nebodera u Geteovoj ulici na br. 12, eksplodirala je modificirana aviobomba, od čijeg dještva su ubijena dva, a ranjena četiri civila, koji su u prizemnim stanovima točili vodu, ili se nalazili u parku ispred nebodera.¹⁰⁶ Istražitelji MUP-a R BiH su na licu mjesta, pronašli 64 dijela projektila, i “veliki metalni cilindrični komad sa privrnutim limenim dijelovima”, za koji je ustanovljeno da potiče od “pogonskog sklopa improvizovane naprave čiji je osnovni dio raketni motor” tipa GRAD kalibra 122 mm, a bomba je lansirana s dijela teritorije općine Ilidža, koja je bila pod kontrolom SRK-a.¹⁰⁷ Nakon masovnih ubistava djece na Dobrinji III. i u ulici Dženetića Čikma,¹⁰⁸ 26. juna 1995. godine general Rupert Smith, upućuje protest generalu Ratku Mladiću, u kojem izražava zabrinutost zbog niza “veoma ozbiljnih incidenata”, koji bi “lako mogli dovesti do eskalacije koju obojica želimo da izbjegnemo”, a s obzirom na to da je broj napada na Sarajevo primjetno povećan, od Mladića očekuje da “svojim vojnicima naredi da poštuju režim sigurnih zona”.¹⁰⁹

Već spomenute u ovom radu, ulice Safeta Zajke, Majdanska, Safeta Hadžića, Trg međunarodnog prijateljstva, Geteova ulica, su lokacije koje se nalaze u neposrednoj blizini Zgrade RTV doma. Ne možemo sa sigurnošću tvrditi da je cilj SRK-a bila upravo ta zgrada,¹¹⁰ ali, na jednoj od sjednica Skupštine

po trupe UNPROFOR-a na terenu.

¹⁰⁵ Na primjer, 21. juna 1995., u večernjim satima, granatom ispaljenom iz pravca Gavrića Brda, teritorije pod kontrolom SRK-a, u Dobrinji II. ubijeno je šest, a ranjeno 15 civila. Vidi: Karović M. 2012. 148-149.

¹⁰⁶ Ubijeni su: Almedina Burek (1993) i Dženan Raonić (1977), a ranjeni: Elvira Frašto, Elvir Kavazović, Meho Gazdić i Bekrija Šetkić.

¹⁰⁷ ICTY, inv. br. 00375079 – 00375082, R BiH, MUP, MUP Sarajevo, Uprava za poslove i zadatke sprečavanja i otkrivanja kriminaliteta, Odjeljenje za Kontradiverzionu zaštitu, br: 02/4-233-569, 18.7.1995. Predmet: Vještačenje tragova eksplozije uzrokovane padom projektila. Ispitivanje izvršio: Emir Turkušić; Načelnik odjeljenja: Mirza Jamaković.

¹⁰⁸ Dana 25. juna, na Dobrinji je ubijeno dvoje djece. Istog dana, u ulici Dženetića čikma, nadomak pijace Markale, ubijeno je troje djece. Vidi: Čekić S. (et al), 2010. 247. i 248.

¹⁰⁹ ICTY, R0029428, UNPROFOR, UNPROFOR HEADQUARTERS, Sarajevo, Office of the Commander, CG/6043/207/95, Lieutenant General R. Smith, for General Ratko Mladić, Pale, 26 June 1995.

¹¹⁰ Prema mišljenju jednog od istražitelja MUP-a, koji je bio na licu mjesta nakon lansiranja ove bombe, pripadnici SRK-a su pokušavali da pogode zgradu Televizije, te da “pobiju civilno

RS-a, Karadžić negoduje zbog neuspjeha da “sruše (...) sarajevsku televiziju”, iako su je “tukli (...) svim sredstvima”.¹¹¹ Primjenom “novog oružja” ponovo se ukazala prilika da rukovodstvo RS-a pokuša ostvariti cilj, a imajući u vidu činjenicu da su aviobombe neprecizno oružje, jednoj od ovih bombi, lansiranoj iz pravca Dugloda ili Butila,¹¹² usjelo je da 28. juna 1995. godine oko 9:20 sati,¹¹³ pogoditi krov zgrade RTV doma (drugi sprat),¹¹⁴ uslijed čijeg razornog dejstva je ubijen jedan, ranjeno 28 civila,¹¹⁵ a u prostorijama RTV doma pričinjena

stanovništvo. Nikada se nije dogodilo da takvo što padne na vojne ciljeve, a u zgradi Televizije bilo je mnogo inostranih snimatelja koji vojsci bosanskih Srba nisu bili po volji”. Vidi: ICTY, 03073194, Izjava svjedoka, Suljević Ekrem, 28. februara 1996.

¹¹¹ Na 46. sjednici RS-a održanoj 24. novembra 1994., Radovan Karadžić, pored ostalog, ističe: “Molim vas, mi smo tukli sarajevsku televiziju svim sredstvima koja smo imali i nismo joj mogli ništa. Ja sam tek kada je rat počeo shvatio zašto je zgrada sarajevske TV onako ružna, ja sam tamo ulazio kao književnik itd. to su neke kasete, zidovi, hodnici nešto čudno, to je sve pravljeno za slučaj rata, jer su oni znali da će biti građanski rat”. Vidi: ICTY, Donia J. R. 2008. par. 278.

¹¹² I ova bomba je bila težine 250 kg, punjena aerosolnim eksplozivom. Vidi: ICTY, Zečević B. 2007. 129-130; R BiH, MUP Sarajevo, Uprava za poslove i zadatke sprečavanja i otkrivanja kriminaliteta, Odjeljenje za Kontradiverzionu zaštitu, broj: 02/4-233-648. 17. jula 1995. godine. Ispitivanje izvršio: Ekrem Suljević; ICTY, Presuda, Milošević D. 2007. par. 618-622; ICTY, Presuda, Milošević D. 2007. par. 247-251.

¹¹³ Dva dana nakon što je ispaljena aviobomba na RTV dom, Dragomir Milošević, u izvještaju SRK navodi: “Naši artiljeri precizno odgovaraju na dejstva muslimanske artiljerije. U jednom takvom odgovoru 28. juna pogodili su RTV BiH, centar medijske laži protiv pravедne borbe srpskog naroda”. Vidi: ICTY, Presuda, Milošević D. 2007. par. 615. Međutim, suprotno generalu Miloševiću, novinarka londonskog *Independent*-a smatra da je “ovaj projektil bio namjenjen upravo slobodi izvještavanja”. S obzirom da je pogoden sprat na kojem su se nalazile i kancelarije novinara poznatih svjetskih medijskih kuća, u izjavi za sarajevsko *Oslobođenje*, ova novinarka ističe: “Karadžićevi Srbi vjerovatno očekuju da će ovim napadom natjerati mnoge novinare da napuste Sarajevo kako iz njega više ne bi mogli izvještavati. Oni ne vole da se iz njega prave izvještaji. Ne vole da odavde odlaze fotografije”. (S. K. “Pucanj u svjetsku javnost. Napad na novinare”. *Oslobođenje*, 29.6.1995. 11.

¹¹⁴ Zgrada RTV doma ima 10 spratova, ali je drugi sprat imao svoj krov i odvojen je od drugih dijelova zgrade velikim atrijumom.

¹¹⁵ Ubijen je Ibrahim (Hamid) Šalaka, a ranjeni: Azemina Maksumić, Rijalda Musaeferić, Hamani Feridon, Alija Imamović, Hamed Elzaxlgh, Mehmed Kamber, Fadila Serdarević, Ahmet Kulender, Nadira Kulender, Džemal Terović, Zijad Jusufbegović, Rabija Kečo, Fadil Karup, Marija Bajramović, Sanela Bajramović, Umihana Prguda, Resavac Asja, Rajko Joksimović, Igor Mocnaj, Mirko Lisov, Eldar Emrić, Marijan Dračina, Alica Čurtović, Mirsad Helać, Jasmina Abaz, David Allbuinton, Mirsad Muminović i Saša Mrdović. Vidi: ICTY, 00358709, R BiH, MUP, CSB, Sarajevo, br. 19/04-1.3, 28. juni 1995. Službeni izvještaj; Izvje-

je ogromna materijalna šteta.¹¹⁶ I u trenucima kada su istražitelji pokušavali utvrditi mjesto lansiranja bombe koja je eksplodirana na RTV dom,¹¹⁷ oko 13 sati, na naselje Ali-pašino Polje ponovo je ispaljena aviobomba, koja je eksplodirala na osmom spratu nebodera u Geteovoj ulici br. 5, kada su ubijena tri, a ranjeno sedam civila.¹¹⁸ Nekoliko stanova od sedmog do 11. sprata nebodera su potpuno uništena, pri čemu su od betonskih zidova ostali samo glavni betonski nosači.¹¹⁹ Amir Osmanović, koji se u trenutku eksplozije bombe nalazio u svom stanu na 11. spratu, “propao” je u jedan od razrušenih stanova na sedmom spratu.¹²⁰ S obzirom da je u navedenom ulazu, jednom aviobombom uništeno devet stanova, načelnik Štaba CZ je naredio da se porodice iz tih stanova “smjeste kod prijatelja i komšija, te da im CZ obezbjedi neophodnu ćebad i dušeke”.¹²¹ Nakon ovog masakra na licu mjesta je obavljen uviđaj na čelu sa sudijom Višeg suda Izetom Baždarevićem, u prisustvu službenika CSB-a MUP-a R BiH, kada su svi materijali za koje se smatra da bi mogli po-

štaj sačinili: Čuljević Rifat i Čerimagić Enes; Dokumentacija Državne bolnice. (Dalje: R BiH, MUP, Službeni izvještaj, 28. juni 1995, Čuljević-Čerimagić); ICTY, inv. br. 00358729, R BiH, MUP, CSB, Policijski sektor, Odjel za kriminalističku tehniku i KDZ, Sarajevo, broj: 1288/95, Foto-dokumentacija, Granatiranje zgrada RTV BiH, Bulevar Meše Selimovića br. 4, 28. juni 1995. 1. juli 1995. godine; Izradio: Tunović Adnan; Kontrolisao: Stankov Borislav.

¹¹⁶ R BiH, MUP, Službeni izvještaj, 28. juni 1995. Čuljević-Čerimagić; ICTY, Zečević B. 2007. 126.

¹¹⁷ Uviđaj na mjestu zločina je trajao do 20:00 sati. Vidi: R BiH, MUP, Službeni izvještaj, 28. juni 1995. Čuljević-Čerimagić.

¹¹⁸ Ubijeni su: Gordana Batičeli (1949), Abdulah Žerić (1936) i Hamed Žigović (1946), a ranjeni: Muhamed Arapović, Jasna Brajković, Zajko Mujić, Amir Osmanović, Ramiza Žigović, Kemal Žigović, Kenan Žigović. Vidi: ICTY, 00376008, R BiH, MUP, CSB Sarajevo, br: 19/04-1.5. 27. jula 1995. Službena zabilješka; Zabilješku sačinio: Avdija Numanović.

¹¹⁹ ICTY, Zečević B. 2007. 132; Povjerenica Mjesne zajednice svoje utiske o ovom zločinu podijelila je s novinarkom *Oslobođenja*: “Prvo se čula slaba eksplozija, a zatim toliko snažan udar u zgradu da smo svi bili paralisani od detonacije i dima koji se širio na sve strane. U zrak su letjeli komadi stakla, prozori, cijeli zidovi”. Vidi: Rudić B. “Među Sarajlijama. Dan nakon terorističkog napada. Sarajevo mora živjeti!” *Oslobođenje*, 30.6. 1995. 11.

¹²⁰ Komšije iz stana na sedmom spratu bili su u šoku kada se “iz ruševina u hodnik pojavio čovjek prekriven prašinom i bez vidljivih povreda. Svi smo zanimali od iznenađenja i pomislili da je priviđenje”. Iako ranjen, Amir je bio svjestan svega što se dešava i svojim komšijama objasnio: “Ne bojte se, propo sam sa jedanaestog i preživio”. Vidi: Rudić B. “Među Sarajlijama. Dan nakon terorističkog napada. Sarajevo mora živjeti!” *Oslobođenje*, 30.6. 1995. 11.

¹²¹ M. B. “Iz štaba CZ Sarajevo. Ćebad i dušeci kao prva pomoć”. *Oslobođenje*, 29.6.1995. 11.

ticati od projektila koji je eksplodirao na navedenoj lokaciji, dostavljeni na vještačenje Odjeljenju za kontradiverzionu zaštitu, a za koje je utvrđeno da “najvjerovatnije potiču od pogonskog sklopa modificirane avioбомbe FAB 250, kalibra 325 mm”.¹²² Između sedmog i osmog sprata pronađeni su ostaci tri raketna motora 122 mm GRAD, na kojima su bili vidljivi “hladni znakovi karakteristični za rusku municiju”, a istražitelji su zaključili da je i ova bomba ispaljena iz pravca šire zone Butila-Dogloda, te da je, istovjetno kao i bomba koja je lansirana četiri sata prije, udaljenost lansera od mjesta eksplozije bio oko 6000 metara.¹²³

“Neselektivno i namjerno granatiranje nastanjenih dijelova grada Sarajeva”,¹²⁴ nastavljeno je i u narednom periodu, a nakon što su snage SRK-a lansiranjem tri projektila pogodile zgradu PTT-a (GŠ UNPROFOR-a Sektora Sarajevo), brigadni general Nicolai i pukovnik Robert Meille, ulažu oštar protest Ratku Mladiću i Dragomiru Miloševiću, u kojem traže da se “smjesta zaustave svi direktni napadi kako na civile, tako i na UNPROFOR”.¹²⁵ Također, UNPROFOR je osudio upotrebu “jako nepreciznog, bezobzirnog, visoko razarujućeg oružja terora”, kako su okarakterirali avioбомbe.¹²⁶

Međutim, ne uključujući konkretne sankcije, brojni protesti UNPROFOR-a nisu urodili plodom,¹²⁷ o čemu svjedoče, pored ostalog i masovna

¹²² Odjeljenje za KDZ je ustanovilo kako je avioбомba bila teška 231 kg i da je punjena sa 96 kg trinitrotoluola. Vidi: ICTY, inv. br. 00375014-00375018, RBiH, MUP, MUP Sarajevo, Uprava za poslove i zadatke sprečavanja i otkrivanja kriminaliteta, Odjeljenje za kontradiverzionu zaštitu, br: 02/4-233-731. 25. jula 1995. Predmet: vještačenje tragova eksplozije uzrokovane padom projektila, Ispitivanje izvršio: Nedim Bosnić, Načelnik odjeljenja: Mirza Jamaković.

¹²³ ICTY, Zečević B. 2007. 132-134.

¹²⁴ Ovo je konstatacija generala Nicolaia. ICTY, inv. br. ZA01-6159, UNPROFOR HEADQUARTERS, Sarajevo, Office of the Chief Staff, CG/6043/213/95, General pukovnik Ratko Mladić - Pale, 1. juli 1995. C. H. Nicolai, Brigadni general, Načelnik Štaba; ICTY, ZA01-6161, UNPROFOR, Major-general Dragomir Milošević, Komandant SRK, Pukovnik Robert Meille, Vršilac dužnosti komandanta Sektora, 30. juni 1995.

¹²⁵ Isto.

¹²⁶ ICTY, UNPROFOR, 2. juli 1995. Za: Philip CORWIN, od: David Harland, Služba civilnih poslova, Sektor Sarajevo, nedjeljni izvještaj o situaciji.

¹²⁷ Prema sedmičnom izvještaju UNPROFOR-a koji se odnosio na sektor Sarajevo, ističe se da “uprkos reduciranju aktivnosti u gradskoj okolini, maltretiranje civilnog stanovništva nastavlja se nesmanjenom žestinom. Snajperska i minobacačka vatra još uvijek je prilično velikog intenziteta. Čini se da ona nema posebnu vojnu vrijednost, ali doprinosi opštoj atmosferi

ubistva civila, na Dolac Malti,¹²⁸ Drveniji,¹²⁹ Dobrinji,¹³⁰ Ali-pašinom Polju,¹³¹ Hrasnom,¹³² i u nekoliko navrata na Bistriku.¹³³ Snage SRK-a su nastavile neselektivno granatiranje grada i tokom narednih dana,¹³⁴ a u skladu s naredbom komandanta SRK-a, general-majora Dragomira Miloševića, da se 18. jula 1995. godine u 18 sati izvrši “artiljerijski udar sa dva plutona po ž/s neprijatelja u užem rejonu Saobraćajne škole u Velešićima”,¹³⁵ na navedeno područje, u vremenskom periodu između 17:55 i 18:25 sati, ispaljene su četiri granate od kojih je ubijeno šest, i ranjeno šest civila.¹³⁶

terora u gradu, skoro niko od civila sada ne koristi glavnu gradsku prometnicu istok-zapad (‘Aleja snajpera’), te da se “sporadično, skoro nasumično bombardovanje grada nastavlja”. Vidi: ICTY, inv. br. R002-4208-R002-4212-BCST/Prijevod, UNPROFOR, STRANA 1-5. 8. juli 1995. Šalje: David Harland, Viši oficir za civilne poslove, sektor Sarajevo, Predmet: Sektor Sarajevo, Sedmični situacijski izvještaj.

¹²⁸ Dana 30. juna u Paromlinskoj ulici ubijena su četiri civila. Vidi: Karović M. 2013. Prilog br. 1, lokacija br. 216.

¹²⁹ Dana 1. jula u ulici Hamdije Kreševljakovića ubijeno je pet civila. Karović M. 2013. Prilog br. 1, lokacija br. 217.

¹³⁰ Dana 1. jula u ulici Omladinskih radnih brigada ubijen je bračni par Ahmetagić. Karović M. 2013. Prilog br. 1, lokacija br. 218.

¹³¹ Dana 6. jula na Trgu nezavisnosti ubijeno je pet civila. Među žrtvama bila tri člana porodice Đorem. Karović M. 2013. Prilog br. 1, lokacija br. 219.

¹³² Dana 8. jula na raskrsnici ulica Azize Šaćirbegović, Antuna Branka Šimića i Milana Preloga ubijena su tri civila. Karović M. 2013. Prilog br. 1, lokacija br. 220.

¹³³ Dana 12. jula u Ulici za beglukom ubijena su dva civila. Istog dana, u Ulici Brdo džamija, granatom su ubijena dva civila. Vidi: Karović M. 2013. Prilog br. 1, lokacije br. 221. i 222.

¹³⁴ ICTY, IT-98-29/1-T: Dragomir Milošević, Criminal investigation report, 06081693–06081723, str. 21-22.

¹³⁵ Dragomir Milošević naređuje komandi 1. Smbr. i 3. Spbr sljedeće: “Dana 18. jula 1995. u 18:00 časova /po signalu tačnog vremena s radia/, izvršiti artiljerijski udar sa dva plutona po ž/s neprijatelja u užem rejonu Saobraćajne škole u Velešićima (...) Oruđa će odrediti komandant 3. Spbr i 1. Smbr, Osmatrati rejon art. Udara i dostaviti izvještaj o realizaciji”. Vidi: AIIZ, inv. br. 7-1797, Komanda SRK, str. pov. br. 20/04-252. 18. juli 1995. “Artiljerijski udar po neprijateljskoj ž/s, dostaviti: Komandi 1. Smbr. i 3. Spbr”. Komandant general-major Dragomir Milošević.

¹³⁶ Navedeni pravci ispaljenja odgovaraju položajima SRK-a na području Vraca, koja ulaze u zonu odgovornosti Prve Sarajevske motorizovane brigade SRK-a, kojoj pripadaju Zlatište-Grbavica-Lukavica-Kotorac, a po dubini Kasindol-Petrovići. Komandant ove brigade je pukovnik Veljko Stojanović, a njegov zamjenik je Pero Isailović. Vidi: AIIZ, inv. br. 7-370, “Raspored jedinica agresora koje drže Sarajevo u okruženju”, Sarajevsko-romanijski korpus.

Tri dana poslije ovog masakra,¹³⁷ nakon nove naredbe general-majora Dragomira Miloševića, da komandanti brigada SRK-a samostalno isplaniraju, pripreme i izvedu “napad ili demonstraciju napada na grad Sarajevo”,¹³⁸ 21. jula, u večernjim satima, granatirani su civilni ciljevi u gradu što je rezultiralo masovnim ubistvima civila.¹³⁹ Usljed rasprskavajućeg dejstva rakete iz VBR-a koja je eksplodirala u stan porodice Kereš, u blizini Doma zdravlja Vrazova, ubijena su četiri i ranjena tri civila, dok su od granate koja je istovremeno eksplodirala ispred istog Doma zdravlja ranjena dva civila. Dva dana nakon ovih zločina, granatom ispaljenom iz pravca Vidikovca na Trebeviću, koja je eksplodirala na porodičnu kuću Šehović, u naselju Vratnik, ubijena su tri i ranjena tri člana porodice Šehović i Đozo.¹⁴⁰

Tri dana nakon bombardiranja Ali-pašinog Polja, u večernjim satima, 1. jula 1995. godine pripadnici Ilidžanske brigade SRK-a su, na naselje Hrasnica, lansirali dvije modificirane aviobombe,¹⁴¹ od kojih je jedna eksplodirala

¹³⁷ U međuvremenu, na Londonskoj konferenciji je, pored ostalog, dogovoreno da za “snažnu i odlučnu akciju NATO-a”, nije potrebno odobrenje UN-a, čime je “napokon iz lanca komandovanja izbačen Akashi”. Vidi: Begić K. 1997, 276. Međutim, ovo udaljšavanje UN-a od njihove ovlasti “dvostrukog ključa” odnosilo se samo na Goražde, te su snage VRS-a nastavile napade na druge sigurne zone UN-a, što je rezultiralo, naporedo sa genocidom u Srebrenici, okupacijom Žepe i novim civilnim žrtvama u Sarajevu, Bihaću i Tuzli. Također, činjenica da je konferencija inicirana od strane britanskog premijera Johna Majora, upućuje na zaključak da je istinski cilj bila zaštita oko 300 pripadnika britanskih kraljevskih mušketira koji su mogli napustiti Goražde samo uz odobrenje VRS-a, koja je grad držala pod opsadom. Vidi: Hodge C. 2007. 257. i Holbrooke R. 1998. 75.

¹³⁸ Prema ovoj naredbi, napad je trebao biti izvršen 22. jula 1995., a “stepen upotrebe artiljerije” brigade SRK-a su trebale prilagoditi “postavljenom cilju, obmanjivanja neprijatelja i maksimalnom težnjom dejstva po uočenim i odabranim ciljevima”. Vidi: ICTY, 0529-2984, Komanda SRK, str. pov. br. 20/04-258, 21. juli 1995. Vrlo hitno, Aktiviranje delova fronta, Naređenje. Dostaviti: Ilidžanskoj pbr, 3. Spbr, i IKM-2 Vogošća na znanje, Kurirom: 1. Smbr; Komandant: general-major Dragomir Milošević.

¹³⁹ U naselju Bardakčije ubijena su tri civila. Za primjer granatiranja ostalih dijelova grada vidi: RBiH, MUP, CSB, SJB Centar, Sarajevo, br. 19/10-4-195/95. 22. jula 1995. Službena zabilješka; Podnosilac zabilješke: Hodžić Amir.

¹⁴⁰ Alison Cooper, ABC News, Sarajevo, 24. i 25. jula 1995., novinar (American broadcast television network) ABC je, 24. i 25. jula boravio na licu mjesta zločina, te napravio reportažu o žrtvama, čime je htio pokazati kako oni nisu samo brojke, te da su to “ljudi koji su imali svoje živote, ističući kako ovo nije ništa neuobičajeno (...)” Vidi: ABC News, Alison Cooper, Sarajevo, 24. i 25. juli 1995, Snimak ustupljen autorici ljubaznošću porodice Šehović.

¹⁴¹ Pretresno vijeće u predmetu Milošević je konstatiralo je da su bombe ispalili pripadnici

na kuću u ulici Alekse Šantića br. 50, a druga na kuću u ulici Bunički potok br. 233. Od posljedica razornog dejstva druge bombe, koja je eksplodirala na garažu uz kuću porodice Šljivo u navedenoj ulici, ranjeno je 11 civila i dva pripadnika UNPROFOR-a,¹⁴² te je pričinjena velika materijalna šteta na stambenim objektima koji su se nalazili u blizini mjesta eksplozije aviobombe.¹⁴³ I susjedno naselje, Sokolović Kolonija često je bilo meta bombardiranja, a jedna od modificiranih aviobombi lansirana iz Osijeka, eksplodirala je na privatnu kuću Marufe Ragipovića u Bjelašničkoj ulici br. 54, 23. jula 1995. godine pred večer (19:15 sati), kada su ubijena dva, a ranjeno 11 civila.¹⁴⁴

Dana 26. jula 1995, oko 10:30 sati, jedna aviobomba je eksplodirala na porodičnu kuću Hasanovića, u sarajevskom naselju Grdonj, od koje su ubijena četiri člana ove porodice.¹⁴⁵

Prema svjedočenju vojnog posmatrača UNPROFOR-a, koji je obavio između 150 i 200 istraga nakon bombardiranja Sarajeva s položaja SRK-a, ukoliko bi bila precizno lansirana, samo jedna aviobomba bi bila dovoljna da uništi

SRK-a s područja Ilidže. Vidi: ICTY, Presuda, Milošević D. 2007. par. 639-640.

¹⁴² Teže tjelesne povrede zadobili su: Enes Kadić i Nedžad Bostandžić. Lakše tjelesne povrede zadobili su: Emira Kadić, Jasminka Bostandžić, Emira Bostandžić, Nefa Šljivo, Zejna Šljivo, Duran Pačariž, Fikreta Pačariž, Hata Mulaosmanović, Naza Pamuk, Kemal Mortuza (vojni posmatrač UN-a iz Bangladeša) i Ijaz Hussain (vojni posmatrač UN iz Pakistana). Vidi: ICTY, inv. br. 00375114, RBiH, MUP, CSB, SJB Ilidža, Odjeljenje kriminalističke policije, br. 19/11-116/95. 4. jula 1995. Službeni izvještaj, Izvještaj sačinili: Dževad Mešić i Vehbo Numanović; ICTY, inv. br. 00375147, Odjeljenje za kriminalističku tehniku i KDZ, broj knjige uviđaja: 1362/95, 1. juli 1995. SJB: Ilidža; Izvještaj o kriminalističko-tehničkoj pretrazi lica mjesta; ICTY, UNMO, Sektor Sarajevo, Izveštaj o incidentu bombardovanja, Hrasnica 1. jula 1995.

¹⁴³ Od posljedica eksplozije aviobombe, kuća porodice Šljivo bila je srušena, kuća porodice Pačariž teško oštećena, u kojoj se više nije moglo stanovati, te oštećeno 5 do 6 kuća koje su se nalazile u blizini eksplozije. Vidi: ICTY, Presuda, Milošević D. par. 627, 630.

¹⁴⁴ Ubijene su: Hasnija Ćosić i Nefa Ćosić. Ranjeni su: Admir Baručija, Adnan Bijelonja, Izeta Bijelonja, Arnesa Čerkez, Hasan Čerkez, Edisa Kršo, Mejra Lindov, Alija Mraković, Hašija Mraković, Rašić Elvedin, Hajrija Tabaković. Pogledati više: ICTY, 00374911, Odjeljenje za kriminalističku tehniku i KDZ, Broj knjige uviđaja: 1709/95. 24. juli 1995. SJB Ilidža, Izvještaj o kriminalističko-tehničkoj pretrazi lica mjesta; ICTY, Presuda, Milošević D. 2007. par. 641-652; ICTY, Zečević B. 2007. 141-147.

¹⁴⁵ U ulici Branka Galeba br. 8, u sarajevskom naselju Grdonj, ubijeni su: Medija Hasanović, Muhamed Hasanović (Medijin sin), Sjeda Hasanović (Medijina snaha i Muhamedova supruga), Galiba Korman (Muhamedova i Sejdina snaha; Galiba je bila u osmom mjesecu trudnoće). Vidi: MAG br. 104345, 105720, 105720, 105721; Velid Džindo, "Da se ne zaboravi. Tuga u domu Hasanovića". *Dnevni Avaz*, 8. januar 1996. 7.

neku zgradu. “No, precizno gađanje u Sarajevu nije bilo važno (...) Svaki projektil ispaljen na grad prestravio bi ljude, a to je bilo upravo ono što su oni željeli – držati ljude u strahu”.¹⁴⁶ Radi mogućnosti njihove brze upotrebe, na referiranju komandanata SRK-a, pukovnik Dragičević predlože da se zalihe aviobombi koje se nalaze u fabrici “Pretis” rasporede po brigadama,¹⁴⁷ a Dragomir Milošević se, u saglasnosti sa GŠ VRS-a, obraća GŠ VJ-a sa zahtjevom za isporuku 300 komada ovih bombi.¹⁴⁸ U pokušaju da nadomjeste nedostatak lansera, koji su, prema planu upotrebe, premješteni iz brigade u brigadu,¹⁴⁹ u TRZ (Transportno-remontnom zavodu) Hadžići je izrađen još jedan novi lanser aviobombi do 500 kg, za kojeg se smatralo da je “neuporedivo kvalitetniji od svih dotadašnjih”, a koji bi trebao, nakon ispitivanja, biti prebačen u neku od artiljerijskih jedinica SRK-a.¹⁵⁰ Ovaj lanser je prebačen u Igmansku brigadu, odakle je, 22. augusta 1995. godine ponovo vraćen u TRZ Hadžići, nakon čega je, po ugradnji određenog motornog vozila, dat na raspolaganje Prvoj sarajevskoj motorizovanoj brigadi SRK-a.¹⁵¹ Istog dana je, oko 15:30 sati,¹⁵² u ulici Zmaja od Bosne br. 64,

¹⁴⁶ ICTY, DD00-0630, Izjava svjedoka, Konings Harry, 31. maj 2006.

¹⁴⁷ AIIZ, inv. br. 7-1794, Referisanje k-nata, 2. juli 1995; Komandant: pukovnik Luka Dragičević.

¹⁴⁸ AIIZ, 7-1795, Komanda SRK, str. pov. br. 20/04-76, 15. 07. 1995. Odobrenje za izuzimanje avio-bombi, traži- dostavlja. GŠ VJ - Pozadinska baza, Saglasan za GŠ VRS; Komandant: General-major Dragomir Milošević.

¹⁴⁹ Vidi npr.: AIIZ, 7-1796, Komanda SRK, str. pov. br. 20/04-244, 11. juli 1995. Izdavanje FAB 250 i 105 kg. Naređenje- Dostaviti: IKM-2 Vogošća, 3. Spbr, 1. Ilpbr, 1. Rpbr, 1. Ilidž. pbr, 1. Igpbr; Komandant: general-major Dragomir Milošević.

¹⁵⁰ AIIZ, inv. br. 7-1793, Komanda SRK, str. pov. br. 20/04-85. 23. juli 1995. Komandi SRK-n/r komandanta SRK, Ispitivanje lansera na funkciju, predlog. Za 1km-2, pukovnik Pandžić Radoslav.

¹⁵¹ ICTY, 0529-2827, Komanda 1. Sمبر, str. pov. br. 1-542/2. 20. august 1995. Ugradnja lansera, zahtev. Komandi SRK - na ličnost NŠ, Komandant, pukovnik: Valjko Stojanović; ICTY, 0529-2828, Komanda SRK, str. pov. br. 20/13-2-449. 22. august 1995. Dostaviti: Komandi Igm. Pbr, Komandi 1. Sمبر - na znanje; TRZ Hadžići - na znanje; Po ovlaštenju PKPo, pot-pukovnik: Milan Solar.

¹⁵² Gotovo istovremeno, pored lansiranja aviobombe, glavne ulice od Meše Selimovića do Džemala Bijedića, kao i Kolodvorska, su granatirane s položaja SRK-a, gdje je ubijeno pet i ranjeno pet civila. Dva dana prije ovoga granatiranja, nakon što je u noći sa 20. na 21. august UNPROFOR napustio i za sobom uništio kontrolni punkt u Vogošći, general Indić je izjavio da taj postupak “predstavlja provokaciju i da ukoliko želimo da provociramo samo treba da ga pozovemo a on će ispaliti deset projektila na grad”. Vidi: AIIZ, inv. br. 7-1799, KOMANDA

na stepeništu između drugog i trećeg sprata poslovne zgrade "Bitas", eksplodirala modificirana aviobomba, od koje je ubijen jedan, a ranjena dva civila,¹⁵³ te pričinjena velika materijalna šteta na navedenoj zgradi i okolnim objektima.¹⁵⁴ Na licu mjesta je utvrđeno da je navedeni projektil ispaljen iz pravca Rajlovca, koji se nalazi u zoni odgovornosti Treće sarajevske lake pješadijske brigade SRK-a, dok lanser koji je trebao biti prebačen u zonu odgovornosti Prve sarajevske motorizovane brigade,¹⁵⁵ najvjerovatnije nije ni upotrebljen, jer je, prema raspoloživim izvorima, s ovim datumom završena epizoda bombardiranja urbanih dijelova grada iz ovakve vrste oruđa. Situacija koja će uslijediti nakon masakra na Markalama, konkretnom akcijom NATO pakta, podržanim Snagama za brze intervencije, konačno je ubrzala proces završetka opsade Sarajeva.

SRK, str. pov. br. 20/04-314. 26.8.1995. Komandi svih brigada, Kurirom: 1. Smbr, 4. lap PVO, 4. bvp, 4. bv, 4. atb; ICTY, 00966721, Izjava svjedoka: Louis Fortin, 19, 20, 21. i 22. novembar 1997. par. 49-51, par. 148-149. Također, o granatiranju ostalih dijelova grada 22. augusta, vidjeti: IT-98-29/1: Dragomir Milošević, P00602.B, Speadsheet of police reports, str. 22; Ahmetićević A. "Osmero ubijenih i 33 ranjenih". *Oslobođenje*, 24. august 1995. 10.

¹⁵³ Uslijed djelovanja krhotina aviobombe teško je ranjen Irhad (Asim) Lukavac, koji se u trenutku eksplozije nalazio u automobilu vlasništva Elektrodistribucije (gdje je bio zaposlen), parkiranom u blizini zgrade BITAS-a. Irhad je, po zadobijanju povreda u predjelu grudi, izašao iz automobila i pao na trotoar, a na putu do bolnice je nastupila smrt. Od istog projektila lakše su ranjeni Alija Muharemović i Zada Borovina. Vidi: ICTY, inv. br. 00374936, Odjeljenje za Kriminalističku tehniku i KDZ, br. knjige uviđaja: 1827/95, 23. august 1995. Izvještaj o kriminalističko-tehničkoj pretrazi lica mjesta; Kriminalistički tehničar: Sanjin Hasanefendić; Krehić E. "Aviobombe opet potresle grad. Kijamet dan". *Oslobođenje*, 25. august 1995. 11.

¹⁵⁴ Kompletно je razrušeno preko 12 prostorija. U zgradu nije bilo moguće ući, niti izaći iz nje jer je lift bio razrušen, a stepenište između drugog, trećeg i četvrtog sprata je propalo, te je Zada Borovina, higijeničarka u DP BITAS, koja se u trenutku eksplozije nalazila na 5. spratu, uz pomoć vatrogasaca spuštena na zemlju. U istoj ulici, na broju 66/IV izgorio je dio jednog stana, nakon što je geler proletio kroz prozor i zapalio zavjesu, a u okolnim zgradama je došlo do razbijanja stakala i izbijanja zidova kao i štokova od vrata i prozora. Vidi: ICTY, inv. br. 00374938, RBiH, MUP, CSB Sarajevo, SJB Novo Sarajevo, Odjeljenje kriminalističke policije, Sarajevo, br. 19/12-4 U-23/95. 25. august 1995. Službena zabilješka, Podnosilac zabilješke: Tutundžić Damir.

¹⁵⁵ Zona odgovornosti Prve sarajevske motorizovane brigade je na p/k Zlatište-Grbavica-Lukavica-Kotorac, po dubini Kasindol i Petrovići. Vidi: AIIZ, inv. br. 7-370, Raspored jedinica agresora koje drže Sarajevo u okruženju, Na dokumentu se ne navodi autor, kao ni datum nastanka ove analize; Ipak, na osnovu podaka o smjeni Galić – Milošević na čelu SRK-a, sa sigurnošću možemo tvrditi da je ona nastala nakon augusta 1994.

Zaključak

Za razliku od masovnih zločina, počinjenih granatiranjem, manipulacije od strane vojnog i političkog rukovodstva u smislu serviranja mitova o “samobombardovanju” vlastitog naroda nisu bile tako česte kada je u pitanju lansiranje modificiranih aviobombi na Sarajevo. Primjena ovih bombi posebno je intenzivirana u kontekstu plana Armije RBiH o deblokadi Sarajeva, o kojem se tokom 1995. godine sve više govorilo. Ove bombe su poslužile i kao sredstvo ucjene političkog rukovodstva RS-a, koje je prijetilo da će zauzeti sve sigurne zone UN-a, ukoliko se ne ponište predložene tačke sporazuma Kontakt grupe koje im ne idu u prilog. Detaljnom analizom velikog broja dokumenata SRK/VJ nailazimo na niz naredbi koje direktno upućuju na odgovornost vojnog i političkog rukovodstva SRJ/RS za lansiranje modificiranih aviobombi. Iako su, pripadnici UNPROFOR-a u uviđajima nakon njihovog aktiviranja na urbane dijelove grada jasno i nedvojbeno konstatirali da su one lansirane s teritorije pod kontrolom SRK-a, verbalne osude upućene VRS-u nisu bile dovoljne, te je njihovo dalje demonstriranje sile, zapravo pokazalo svu nemoć u kojoj se UNPROFOR u toj situaciji našao. Dakle, nakon “talačke krize”, u fazama iznalaženja pravog rješenja za zaštitu trupa UNPROFOR-a na terenu, pripadnicima VRS je tolerirano vrlo intenzivno bombardiranje svih sigurnih zona UN-a uključujući i genocid na području Srebrenice i Žepe, a da pri tome nisu uslijedile konkretne sankcije. S obzirom da su jedinice SRK-a s ovom novom vrstom oružja, poznatom i kao oružje “terora”, nastojale dobiti prevagu u psihološkom vođenju rata, stvarajući pritisak na civile u gradu kojeg su držali pod opsadom, kao i na činjenicu da su ovakve vrste projektila djelovale uznemirujuće na pripadnike Armije RBiH na frontu, koji su bili zabrinuti zbog sigurnosti svojih porodica u Sarajevu, modificirane aviobombe su u potpunosti postizale željeni efekat i poslužile kao jedna od mjera sprečavanja deblokade Sarajeva.

IZVORI I LITERATURA

IZVORI

a) Neobjavljeni izvori:

Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu (AIIZ)

- Podaci o žrtvama iz gradskih bolnica, općina i pokopnih društava.
- Izjave svjedoka datih saradnicima Instituta.
- Dio dokumentacije Ministarstva unutrašnjih poslova R BiH (MUP R BiH), Centar službi bezbjednosti Sarajevo (CSB Sarajevo). Odjeljenje za krim tehniku i KDZ, Sarajevo, Uprava za poslove i zadatke sprečavanja i otkrivanja kriminaliteta, Odjeljenje za kontradiverzionu zaštitu;
- Dio dokumentacije Armije R BiH.
- Dio dokumentacije Vojske Jugoslavije, Sarajevsko-romanijskog korpusa Vojske Republike Srpske.
- Video arhiva Instituta koja se odnosi na opsadu Sarajeva.

International Criminal Tribunal of the former Yugoslavia – ICTY

<http://www.icty.org/>,

- IT-98-29-T, Pred pretresnim vijećem I, Tužilac protiv Stanislava Galića, Presuda i mišljenje, 5. decembar 2003.
- IT-98-29-A, Pred Žalbenim vijećem, Tužilac protiv Stanislava Galića. Presuda, 30. novembar 2006.
- IT-94-1-A, Tužilaštvo vs. Duško Tadić, 1999, par. 151(i).
- IT-98-29/1-PT, Tužilac Međunarodnog suda protiv: Dragomira Miloševića, Drugi prilog izmjenjenoj optužnici.
- IT-98-29/1-T, Pred Pretresnim vijećem III, Tužilac protiv Dragomira Miloševića, Presuda, 12. decembar 2007.
- IT-98-29/1-A, Pred Žalbenim vijećem, Tužilac protiv Dragomira Miloševića, Presuda, 12. novembar 2009.
- IT-95-11, Milan Martić, Presuda Pretresnog vijeća, 12. juni 2007, Presuda Žalbenov vijeća, 26. juni 2009.
- Presuda, Milošević D. 2007, 534-561.

- IT-95-5/18-PT: Karadžić, Treća izmijenjena optužnica, 27. oktobar 2009, Prilog F, Snajperski incidenti u Sarajevu.

Online baza sudskih podataka:

- Transkripti presretnutih telefonskih razgovora.
- Zapisnici sa sjednica Skupštine Republike srpskog naroda BiH (Republike Srbije).
- Zečević Berko (ekspertiza), Primjena modifikovanih avionskih bombi tokom opsade Sarajeva 1994-1995, Sarajevo, februar 2007.
- Donia J. Robert, Izvodi iz govora u Skupštini Republike srpske, 1991–1996, 17. mart 2008, (Tužilac protiv Jovice Stanišića i Franka Simatovića).
- Dio dokumentacije VRS, SRK; Armije RBiH, Komande 1. Korpusa, MUP-a RBiH; MUP-a RS, UNPROFOR-a, Vrhovni Savet odbrane Savezne Republike Jugoslavije.
- Izjave svjedoka i unakrsna ispitivanja svjedoka u predmetima: Stanislav Galić, Dragomir Milošević, Momčilo Perišić, Radovan Karadžić i Ratko Mladić.

Sud BiH

- Sud BiH, broj: X-KR-07/394, Prvostepena presuda u predmetu Novak Đukić, 12. juni 2009; Sud BiH, broj: X-KRŽ-07/394, Drugostepena presuda u predmetu Novak Đukić, 6. april 2010.

Ujedinjene nacije (UN)

- United Nations – Security Council

Netherlands Institute for the war documentation (NIOD)

- Srebrenica. Reconstruction, background, consequences and analyses of the fall of “safe” area. 2002. Part III: The fall of Srebrenica, Capter III: No air actions on relase of the hostages: a deal between Janvier and Mladić?

b) Objavljeni izvori:

- Presuda Međunarodnog suda pravde: Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore, 26. februar 2007. 2008. Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu.
- Rezolucije Vijeća sigurnosti o Bosni i Hercegovini od rezolucije 713 od 25.09.91. do rezolucije 1004 od 12.07.95. Sarajevo: Press Centar ARBiH. 1995.
- Šimić Tomo (ur.), Dokumenti Predsjedništva Bosne i Hercegovine 1991-1994. Zagreb: National Security and the Future, 3(7)2006, 1(8)2007, 2(8)2007, 4(8)2007.

- Izvještaj generalnog sekretara u skladu s Rezolucijom Generalne skupštine 53/35 (1998), “Izvještaj o Srebrenici”, 15. novembar 1999, u: *Genocid u Srebrenici, ‘sigurnoj zoni’ Ujedinjenih nacija, jula 1995.* Čekić Smail, Kreso Muharem, Macić Bećir (ur). Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu. 2000.

c) Novine

- *Oslobođenje*, Sarajevo
- *Dnevni avaz*, Sarajevo

d) Internet

- <http://www.icty.org/>,
- www.sobodanpraljak.com,
- [http://www.sense-agency.com/tribunal_\(mksj\)](http://www.sense-agency.com/tribunal_(mksj)),

LITERATURA:

- Begić Kasim. 1997. *Bosna i Hercegovina od Vancove misije do Daytonskog sporazuma (1991-1996)*. Sarajevo: Bosanska knjiga.
- Biserko Sonja. (ur.) 2006. *Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
- Čekić Smail, Šestanović Muhamed, Karović Merisa, Košuta-Mastalić Zilha. 2010, *Zločini nad djecom Sarajeva u opsadi*. Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu.
- Čekić Smail. 2004. *Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu: planiranje, priprema, izvođenje*. Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu.
- Donia J. Robert. 2006. *Sarajevo: Biografija grada*. Sarajevo: Institut za istoriju.
- Hodge Carol. 2007. *Velika Britanija i Balkan od 1991. do danas*. Zagreb: Delecta.
- Holbrooke Richard. 1998. *Završiti rat*. Sarajevo: Šahinpašić.
- Ingrao Charles, Emmert A. Thommas (pr.). 2010. *Suočavanje s jugoslovenskim kontroverzama: inicijativa naučnika: centralnoevropske studije*. Sarajevo: Buybook.

- Kapić Suada [et.al] (ur.), *Opsada Sarajeva. mart 1992. - mart 1996.* 2005. Sarajevo: FAMA International tim.
- Karović Merisa. 2012. “Zločini nad civilima u sarajevskom naselju Dobrinja” u: *Historijska traganja br 9.* Sarajevo: Institut za istoriju.
- Karović Merisa. 2013. *Masovna ubistva civila u Sarajevu za vrijeme opsade 1992-1995.* Rukopis magistarskog rada, odbranjen na Filozofskom fakultetu 15. maja 2013. godine.
- Koljević Nikola. 2008. *Stvaranje Republike Srpske: Dnevnik 1993-1995.* Knjiga I i II. Beograd: Službeni glasnik.
- Milašin Tihomir. 2002. *Iz dana u dan: Sarajevski ratni dnevnik.* Sarajevo: Mediacentar.
- Rose Michael. 2001. *Misija u Bosni. Borba za mir.* Beograd: Tetra GM.
- Šadinlija Mesud. 2008. *Prvi Korpus ARBiH: nastanak i razvoj 1992-1995.* Sarajevo: Ministarstvo za boračka pitanja Kantona Sarajevo.
- Šadinlija Mesud. 2010. *Za Sarajevo, za Bosnu svoju. Od 13. Novosarajevske do 111. Viteške brdske brigade.* Sarajevo: Udruženje 1. Slavna - 111. Viteška brigada, 33.
- Silber Laura & Little Alan. 1996. *Smrt Jugoslavije.* Opatija: Otokar Keršovani.
- Simms Brendan. 2002. *Najsramniji trenutak: Britanija i uništavanje Bosne.* Sarajevo: Buybook.
- Tuđman Miroslav, Bilić Ivan. 2005. *Planovi, sporazumi, izjave o ustavnom ustrojstvu Bosne i Hercegovine 1991-1995.* Zagreb: Udruženje Sv. Jurja.

Summary

CRIMES AGAINST CIVILIANS IN SARAJEVO COMMITTED WITH MODIFIED AIR BOMBS

Unlike mass crimes committed by shelling, the manipulations by the military and political leadership in the sense of serving myths about “self-shelling” of own people were not as frequent in the case of launching modified air bombs on Sarajevo. The use of these bombs was espe-

cially intensified in the context of the plan of the Army of the Republic of Bosnia and Herzegovina to de-block Sarajevo which was spoken about more often during 1995. The political leadership of Republika Srpska used these bombs as blackmail threatening to occupy all UN safe zones if the unfavourable points of the agreement proposed by the Contact Group were not annulled. With a detailed analysis of the great number of Sarajevo-Romanija Corps/Army of Yugoslavia documents we came across a series of orders which directly referred to the responsibility of the military and political leadership of the Federal Republic of Yugoslavia/ Republika Srpska for the launch of modified air bombs. Even though members of UNPROFOR in the investigations carried out after the shelling of urban parts of the city clearly and undoubtedly argued that they were launched from the territory controlled by Sarajevo-Romanija Corps, verbal condemnation addressed to the Army of Republika Srpska was not sufficient. Their further demonstration of power only showed the impotence of UNPROFOR. Therefore, after the "hostage crisis", during the phases of search for the right solution for the protection of UNPROFOR troops, actions of the members of the Army of Republika Srpska were tolerated and they bombed intensely all safe zones, also committing genocide on the territory of Srebrenica and Žepa while no specific sanctions followed. Since the units of Sarajevo-Romanija Corps with this new type of weapons, known also as the weapons of "terror" tended to win over the psychological control of war, creating pressure on civilians in the besieged city, and on the fact that these kinds or projectiles were disturbing for the members of Army of the Republic of Bosnia and Herzegovina on the front who were also worried for the safety of their families in Sarajevo, the modified air bombs fully achieved the desirable effect and served as one of the tools for the prevention to de-block Sarajevo.

Key words: launcher, air bombs, siege, Sarajevo, civilians, investigation, investigation records, MUP of Bosnia and Herzegovina, UNPROFOR, ICTY